

KÖZLEMÉNYEK

MÉSZÁROS KÁLMÁN – TUZA CSILLA

KÁROLYI SÁNDOR KURUC GENERÁLIS BÉCS ALATTI PORTYÁI I. 1704. március 21–22.¹

Károlyi Sándor báró (1669–1743), kuruc tábornok itineráriumának összeállításakor² a forrásadatok egyeztetése során olyan kronológiai problémára bukkantunk, amelyre a témával korábban foglalkozó neves történészek nem figyeltek fel. A kérdés tisztázásával a kurucok első dunántúli hadjáratának fordulópontját jelentő, 1704. március 21–22-ei Bécs alatti portyázás és az ugyanakkor megindított császári ellentámadás részleteit sikerült az eddigieknél alaposabban feltárni, és a korábbi szakirodalom tévedéseit helyreigazítani. A vonatkozó források alapos ismertetése és kritikai ütköztetése jelentős mértékben megterhelné Károlyi itineráriumának készülő 1704–1705. évi fejezetét, ezért célszerűnek tűnt a téma önálló feldolgozása.³ Az események pontos rekonstrukciója és az időrendi korrekció kellő alátámasztása érdekében a függelékben – korábban már megjelent levélbeli híradások mellett – két egykorú bécsi hírlap (a *Wienerisches Diarium* és a *Der Post-tägliche Mercurius*) vonatkozó tudósításait is közöljük eredeti nyelven, illetve ezzel párhuzamosan magyar fordításban is.⁴

A téma historiográfiai áttekintése

A kurucok első dunántúli hadjáratának forrásai közül kétségkívül Károlyi Sándor önéletírása a legfontosabb, amely már a 19. század utolsó harmadában is ismert volt a kutatók előtt. A Szalay László (1813–1864) által kiadásra előkészített munka már csak a neves történész halála után látott napvilágot Thaly Kálmán (1839–1909)

¹ Közleményünk a Károlyi Kutatócsoport keretei között készült, a kutatócsoport támogatását ez úton is hálásan köszönjük. (Tevékenységre lásd a kutatócsoport honlapját: www.karolyikutatocsoport.com)

² Lásd Mészáros – Csákvári 2019.

³ Eredeti szándékunk szerint Károlyi nem sokkal később vezetett újabb (június 9-ei) Bécs alatti portyájának ismertetésével zártuk volna közleményünket, ám terjedelmi okokból azt önálló részben közöljük. (A II. rész folyóiratunk 2023/3. számában várható.)

⁴ A tanulmány Mészáros Kálmán, a függelékben közölt források átírása és fordítása Tuza Csilla munkája. Ezúton is köszönjük lektoraink: Czigány István, Kincses Katalin Mária és Kovács Ágnes, valamint a fordítást ellenőrző Domokos György és Soós István észrevételeit, hasznos tanácsait, továbbá egyes kérdések megválaszolásához az Oross Andrásról és Lenkefi Ferencről kapott segítséget.

bevezetőjével.⁵ A kiadás nem lehetett teljes, de a később előkerült kéziratok nyomán a hiányzó részeket is sikerült pótolni,⁶ a témánkat érintő 1704. évi rész azonban már az alapkiadásban elérhetővé vált,⁷ így a későbbi kiegészítéseket most mellőzhetjük. Az önéletírás ugyanakkor egyrészt szubjektív műfaji jellemzőinél, utólagos megszerkesztésénél fogva, másrészt az események időbeli távolsága, az emberi emlékezet szükségyszerű hiányosságai miatt is kritikával kezelendő. Károlyi ugyan kalendárium-ba jegyzett naplókát is vezetett, ám ezek közül a szabadságharc időszakából csupán az 1703. és az 1706–1707. évek maradtak fenn. Az önéletírás 1704-ben megszakad, így csupán az 1703. évi feljegyzésekkel tudjuk azt összevetni, és annyi mindenképpen megállapítható, hogy akadnak időbeli ellentmondások. Hogy Károlyi önéletrajzának megírásakor támaszkodhatott-e még 1704. évi feljegyzéseire, azt nem tudjuk, de egy fontos kronológiai tévedése kimutatható, amit aligha követett volna el pontos naptári feljegyzések használata esetén: 1704. február 17-én és az azt követő napokban ugyanis sikertelen kísérletet tett Sopron meghódoltatására, és ezt önéletírásában márciusra teszi.⁸ Károlyi Sopron alól legkésőbb február 21-én visszatért Kismartonba,⁹ s a hézagok adatok szerint kereken egy hónapig ott is maradt. (Azt, hogy ez idő alatt hányszor és mennyi időre hagyhatta el a várost, források híján csak találgathatjuk: vadászatra és a szomszédos támaszpontokra talán ki-kiruccant, de főhadiszállását végig a nádor rezidenciájában tartotta, Sopron alá már nem tért vissza.) Már ebből az egyetlen példából is láthatjuk, mennyire fontosak az egyéb kortárs források, így például Csányi János soproni polgár krónikája,¹⁰ de legfőképpen az egykorú iratok, levelezések. Szerencsére a Rákóczi-szabadságharc első két évének meglehetősen hézagok forrásanyagában Károlyi levelezése viszonylag épen fennmaradt: egyrészt Károlyi levéltárában eredetiben,¹¹ másrészt azok az iratok, amelyek Nagykárolyban 1704 nyarán a szatmári császári őrség kezére kerültek, bő tartalmi kivonatok, illetve kivonatos másolatok formájában állnak rendelkezésünkre.¹² Az időszakunkra vonatkozó iratok döntő hányada ezek

⁵ Károlyi önéletr.

⁶ *Waltherr* 1872. és *Pásztor* 1945.

⁷ Különös módon Károlyi magyar nyelvű önéletírásának ez a részlete Waltherr Imre átírásában is fennmaradt, amely stílusa alapján egy latin szövegváltozat 19. századi magyar fordítása lehet. Hogy mikor, milyen céllal készülhetett a latin szöveg, vagy annak hiányában miféle – tartalmilag Károlyi eredeti önéletírásával megegyező, de szövegében eltérő magyar nyelvű változat lehet a Waltherr-féle átírás, az megválaszolásra váró kérdés. Waltherr szövegváltozatát lásd *Bánkúti* 1976b. 301–310. o. (No. VI/1.)

⁸ Károlyi önéletr. I. k. 87. o.; *Bánkúti* 1975. 58., 63–64. o.; Csányi-krónika 180–181. o.

⁹ 21-én már innen írt levelet Esterházy Pálnak. A nádor február 26-ai válaszát Bécsből lásd AR I/I. k. 339. o. (No. 3.)

¹⁰ Az utolsó éveket (1700–1704) nagyrészt már Csányi János fia, György Fülöp fejezte be. Lásd Csányi-krónika.

¹¹ Ezek jó része a Károlyi család nemzetségi levéltárának Acta Rákócziana állagában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a továbbiakban MNL OL P 396. 1.), kisebb hányada pedig a Missiles iratsorozatotban (uo. P 398.) maradt fenn.

¹² A szatmári császári őrség 1704-ben kétszer is kitért a várból és a kuruc blokádnak szétverésével fontos iratanyagot sikerült megszerezniük, amelyekről azután a várba menekült nagyszülősi har-

közül nyomtatásban is megjelent: a Károlyi-archívumból előbb Thaly Kálmán adta közre Bercsényi Miklós leveleinek döntő hányadát,¹³ majd Géresi Kálmán (1841–1921) bőséges iratválogatása látott napvilágot a család megbízásából,¹⁴ végül Bánkúti Imre szinte teljes egészében publikálta az 1704. január–áprilisi dunántúli hadjárat fellelhető dokumentumait.¹⁵ A Szatmárra került iratanyag Reviczky-féle kivonatait pedig már Thaly Kálmán közzétette az Archivum Rákócianum (AR) első kötetében.¹⁶ Témánk szempontjából Bercsényinek Rákóczihoz írott levelei, illetve a bécsi angol követ jelentései is fontos adatokat tartalmaznak, amelyek szintén az Archivum Rákócianum sorozatban láttak napvilágot.¹⁷ A fejedelemhez benyújtott folyamodványok szövegében is több hasznosítható utalást találhatunk, amelyekből Esze Tamás (1903–1993) adott ki egy értékes válogatást példamutatóan alapos tudományos apparátus kíséretében.¹⁸

A feldolgozások közül elsőként a Károlyi önéletírását kiadásra előkészítő Szalay László szintézisét kell kiemelnünk, aki Károlyi nyomán igen bőven ismerteti az eseményeket Magyarország történetének nagyívű, de csonkán maradt áttekintésében.¹⁹ A Szalayt mesterének valló Thaly Kálmán szintén csonkán maradt Bercsényi-életrajzában tért ki a dunántúli eseményekre is.²⁰ Az osztrák hadilevéltár Gustav Ratzenhofer (1842–1904) által vezetett munkaközössége Savoyai Eugén hadjáratainak évenkénti feldolgozásával (*Feldzüge*) járult hozzá a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének pontos és részletes bemutatásához, bár lényegében megelégedtek a gyakran egyoldalú császári hadijelentések ismertetésével. E hatalmas vállalkozás hatodik kötete taglalja az 1704. évet.²¹ A modern magyar hadtörténetírásban Markó Árpád (1885–1966) kezdte meg a Rákóczi-szabadságharc hadjáratainak, csatáinak és ütközeteinek szakszerű feldolgozását, publikálni azonban csak egyes részleteket sikerült készülő művéből, melynek kézírata sajnos a második világháborúban nagyrészt megsemmisült.²² Jórészt Thaly és Markó munkáinak, valamint a *Feldzüge* vonatkozó kötetének felhasználásával készült el Bánlaky József (1865–1945) kompilatív művében a Rákóczi-szabadságharcot tárgyaló, több mint ezeroldalas rész.²³

mincados, Reviczky Imre készített latin és magyar nyelvű kivonatokat, részben a császári hadvezetés tájékoztatására, részben saját történetírói szándékától vezérelve. Minderre lásd *Esze* 1954.; Szatmár kapitulációja után az iratok Rákóczi levéltárába kerültek, jelenlegi lelőhelyük MNL OL G 15. I. 1. Caps. A2. Fasc. 1.

¹³ RT II. k. (NB. épp a témánkat érintő időszaknál jelentős hiátus van: az 1704. március 7. és 29. közötti időszakból Bercsényinek egyetlen levele sem maradt fenn Károlyihoz.)

¹⁴ KO V. k.

¹⁵ *Bánkúti* 1976a. és *Bánkúti* 1977.

¹⁶ AR I/I. k. 49–350. o.

¹⁷ AR I/IV. és II/I. k.

¹⁸ *Esze* 1955.

¹⁹ *Szalay* VI. k. 129–130., 144–146., 156–163. o.

²⁰ *Thaly* 1892. III. k. 97–102., 108–109., 135–145. o.

²¹ *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k.

²² *Markó* 2014. I. k. 137. o.

²³ *Bánlaky* 1941. XVIII. k.

Mivel Markó Árpád munkájának éppen a Károlyi Sándor által vezetett dunántúli hadjáratra vonatkozó része kéziratban maradt, és mert Károlyi történelmi szerepének tisztázása is megkívánta, Bánkúti Imre (1927–2009) önálló kismonográfiában dolgozta fel a témát, amelyben a katonai helyzet áttekintésén túl a társadalmi és gazdasági vonatkozásokra is nagy hangsúlyt fektetett.²⁴ Az osztrák örökös tartományokat ért kuruc betörések közül a stájer területek megpróbáltatásait részletesen feldolgozták,²⁵ a témánkat érintő alsó-ausztriai portyákról azonban csak egy vázlatos áttekintés készült.²⁶ Hogy e téren mennyire komoly adóssága van mind a magyar, mind az osztrák hadtörténetírásnak, illetve hogy mennyire jelentős forrásanyag lappanghat még az osztrák, német és cseh levéltárakban, arról Iványi Béla (1878–1964) forrásközleménye is tanúskodik, aki csupán a freisingi püspök levelezéséből igen értékes és részletes adatokat tett közzé.²⁷ A részletkutatások szűken vett témánkhoz már csak kevés (pl. egy alakulattörténeti áttekintéssel²⁸) járultak hozzá, az összefoglaló munkák és kézikönyvek pedig szükségszerűen az addigi alapkutatásokra épültek, így a pontatlan vagy téves adatok ismétlése természetesnek mondható.²⁹ Károlyi önéletírásának egyes részletei újabb kiadást is megértek, sőt egy témánk szempontjából nagy fontossággal bíró, Rákóczihoz benyújtott emlékirata (*Magamnak gravamenjeim...*) is megjelent nyomtatásban.³⁰

Az alábbiakban a már ismert források és a szakirodalom ellentmondásainak ütköztetése mellett csupán az egykorú bécsi hírlapok tudósításainak bevonásával próbáljuk meg kiküszöbölni a korábbi tévedéseket, és pontosabban rekonstruálni az események menetét. A két hírlap, a bevezetőben már említett *Der Post-tägliche Mercurius* és a *Wien(n)erisches Diarium* közül különösen az utóbbi sajtótörténeti szerepét nevezhetjük jelentősnek, hiszen 1703. augusztus 8-ai megindulásával az egyik legrégebbi olyan sajtóorgánium, amelynek megjelenése (1780 óta *Wiener Zeitung* néven) napjainkig folyamatosnak mondható, sőt magánkiadású lapból Ausztria hivatalos közlönyévé vált. Nincs terünk rá, és nem is tekintjük feladatunknak, hogy sajtótörténeti elemzést adjunk, vagy akár csak vázlatosan is áttekintsük a téma irodalmát, de feltétlenül utalnunk kell az osztrák hírlapi tudósítások magyar sajtótörténeti jelentőségére: Rákóczi ugyanis éppen ezek ellensúlyozására indította

²⁴ Bánkúti 1975. NB. A téma forrásainak már említett közreadásán túl (lásd fentebb a 15. jegyzetet) a szerző nem merült el az eseménytörténet minden apró részletében.

²⁵ Posch 1968.

²⁶ Broucek 1985.

²⁷ Iványi 1933.

²⁸ Mészáros 2000.

²⁹ A monográfiák közül Károlyi Sándor életrajzát kell kiemelnünk, amely – sajnos – csak népszerű formában, tudományos apparátus nélkül látott napvilágot. Kovács 1988. A kézikönyvek közül pedig egy mára jelentősen elavult, de műfajában egyedülálló, átfogó hadi krónika és az újabb, de már szintén meghaladott általános magyar történelmi kronológia vonatkozó köteteit érdemes kiemelni. Rónai Horváth 1896. II. k. és MTK II. k.

³⁰ RTü I. k. az önéletírás dunántúli hadjáratra vonatkozó része 99–114. o., a sérelmi emlékirat 116–127. o.

meg saját újságját, a *Mercurius Hungaricus*, majd *Mercurius Veridicus ex Hungaria* címet viselő első hazai hírlapot.³¹ Bár Rákóczi és környezete éppen a hamis bécsi hírekkel kívánta szembeállítani az „igazmondó magyar Merkúr” tudósításait, a bécsi lapok forrásértéke mégis megkérdőjelezhetetlen. Egy-egy hadiesemény bekövetkeztéről, annak helyszínéről, időpontjáról, az események részvevőiről és az eredményről többnyire valós információkat közölt, miközben természetes módon volt a propaganda eszköze is.

Az elsődleges forrásokat a sajtóhírek általában nem pótolhatják, de mivel gyakran szó szerint közli a hivatalos hadijelentéseket, amelyek egy része ma már nincs is meg eredetiben, bátran használhatjuk azokat ebben a minőségben is. A *Wienerisches Diarium* híreit már a kortárs összefoglalók is forrásként használták, a Rákóczi-szabadságharc kapcsán jó példa erre a *Theatrum Europaeum* című frankfurti kiadvány, amely hosszabb-rövidebb időközönként megjelent, retrospektív módon szerkesztett köteteiben a közelmúlt történéseinek krónikaszerű összegzését és az azokról kiadott tudósítások szemelvényes szöveggyűjteményét foglalta magában.³² A Savoyai Eugén hadjáratait feldolgozó osztrák hadilevéltári munka is támaszkodott rá, és a magyar történettudomány is korán felfedezte forrásértékét: egyes híradásait már Szalay László³³ hasznosította, majd főként Markó Árpád merített a benne közölt katonai jelentésekből a hadműveletek pontos rekonstruálásához.³⁴ Hanskarl Erzsébet (1905–1991) a pesti, budai és óbudai híreket közölte éppen korszakunkból, s írásának bevezetőjében kitér a lap történetére, valamint első kiadójának (egyúttal szerkesztőjének), Johann Schönwetternek a szerepére is.³⁵ A kora újkori sajtótörténeti kutatások egyik legjelentősebb hazai képviselője, G. Etényi Nóra az ónodi országgyűlés tricentenáriumára írt tanulmányában a *Wienerisches Diarium* vonatkozó híradásainak ismertetésén túl átfogóan mutatja be magának a lapnak a korabeli információáramlásban játszott szerepét és történelmi jelentőségét is.³⁶ Az ónodi országgyűlésen lekasabolt turóci követek ügyéről szóló tudósítások a mai szlovák történetírásban is visszhangra találtak,³⁷ és a szlovák–magyar tudományos együttműködés szempontjából is öröndetesnek mondható, hogy az 1712. évi pozsonyi koronázó ünnepségről szóló bécsi híreket ismertető magyar nyelvű tanulmány az Eperjesi Egyetem kiadványában látott napvilágot.³⁸ A hazai történetírásban újabban a 18. századi bécsi magyar jelenlét

³¹ A kutatástörténetet is tartalmazó elektronikus kiadást lásd <https://epa.oszk.hu/00900/00904/mv.html>.

³² A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó szemelvények közreadója három helyen azonosította a *Wienerisches Diarium*ot a *Theatrum* forrásaként. ThEu 14. o.

³³ Lásd pl. témánkra vonatkozóan is Szalay VI. k. 143., 163. o.

³⁴ Lásd pl. a koroncói csatáról írott tanulmányának erre való hivatkozásait Markó 2003. 67–70., 74–75., 77., 80–83., 88., 92. o.

³⁵ Hanskarl 1938.

³⁶ G. Etényi 2007.

³⁷ Kamenický 2008.

³⁸ Bagi 2016.

és reprezentáció dokumentálása szempontjából is figyelmet kapott a császárváros saj-tója.³⁹ Meggyőződésünk azonban, hogy a „Bécsi Napló” még mindig messze kiakná-zatlan forrásbázist jelent a hasonló kutatások számára, így a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének részletes feldolgozásához is új ismeretanyagot szolgáltathat.⁴⁰

Az északnyugat-dunántúli katonai helyzet 1704 márciusában

Károlyi önéletírásának egyik jelentős időrendi tévedése kapcsán említettük, hogy a kuruc fővezér február végétől egy teljes hónapig Kismartonban tartotta főhadiszállá-sát, és onnan legfeljebb a környékbeli őrállások megtekintésére, esetleg vadászatokra rándulhatott csak ki.⁴¹

A császári hadvezetés eközben az örökös tartományok, főként Bécs előterének vé-delmére rendezkedett be. Az év elején kinevezett (és egyben tábornaggyá előléptetett) fővezér, Siegbert Heister közvetlen parancsnoksága alatt mintegy 3000 főnyi katonaság állomásozott a Lajta mentén Schwechat–Lajta-Bruck–Ebenfurt térségében, és en-nek több mint a fele lovas volt.⁴² Február első dekádjának vége felé ezzel az erővel megpróbált a Fertő mellékén teret nyerni, illetve Kismartont elfoglalni, de Károlyi erélyes fellépésére Kis- és Nagyhöflánynál megállapodott, majd visszavonult a Lajta mögé, és kordonszerű harcálláspontok láncolatában helyezte el csapatait.⁴³ Az ezt követő hosszú hetek a kurucok betörései elleni védekezéssel és egy általános támadás előkészítésével teltek. A kurucok kismartoni főhadiszállása elleni készülődésekről Károlyi is elég pontosan értesült, de kellő számú serege neki sem volt. Részben már feljebbvalói és utóbb a történetírók is felrótták neki, hogy seregét felaprózta a Du-nántúlon, valójában azonban nem is tehetett mást: a Duna mentén Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom és Buda erős császári helyőrségeivel, valamint a két nagy szi-get és Szentendre rác lakosságával szemben Tatán, Székesfehérvárott és Zsámbékon próbált megfelelő kuruc támaszpontokat létesíteni, ugyanakkor a Dráván és Murán túli területekről is fenyegető veszélyt jelentett számára a kurucokéval egyenrangú haderőt képviselő rác és horvát katonaság. Maga Heister is számított a délről érke-ző támogatásra: Szlavónia felől Dietrich Nehem altábornagy, péterváradi parancsnok, Horvátország felől pedig az ugyancsak altábornagyi rangban lévő horvát bán, Pálffy

³⁹ Lásd pl. *Kökényesi* 2015.

⁴⁰ Elegendő itt a kuruc szabadságharc egy alig ismert epizódjára, az 1704. május 22-ei ágasegy-házi harcra utalni, amelyről a magyar forrásokban csak szórványos utalások maradtak fenn, ám legutóbb éppen a *Wienerisches Diarium* tudósítása alapján sikerült az eseményt viszonylag pontosan rekonstruálni. *Mészáros* 2018.

⁴¹ Lásd a 9. jegyzetet.

⁴² *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. 133. o. és ennek nyomán *Bánlaky* 1941. XVIII. k. 94–95. o.

⁴³ Károlyi önéletr. I. k. 77–78. o. dátum nélkül írja le, *Bánlaky* 1941. XVIII. k. 95. o. február 9-e utánra datálja, *Bánkúti* 1975. 63–64. o. pedig február 6. és 10. közé teszi az eseményt. A had-mozdulat pontos idejét és lezajlásának részleteit talán császári források alapján lehetne tisztázni.

János előrenyomulására. A dunántúli kuruc haderő koncentrálására tehát nem volt mód, s Károlyi hiába sürgette Bercsényinél és Rákóczinál erősítés küldését, a kuruc hadvezetés sem tudott további csapatokat nélkülözni. Károlyi az addigi kisebb diverziók után személyesen kívánt egy nagyobb akciót vezetni Bécs alá, hogy ezzel elhárítsa Heister Magyarország elleni támadását. Március 21-én, nagypénteken hajnalban indult el Kismartonból.

Az események menete viszonylag jól ismert a témát feldolgozó szakirodalomban, de – mint fentebb előrebocsátottuk – egy kronológiai tévedés minden vonatkozó munkában fellelhető. Ez legfőképpen egy Károlyi önéletírásából vett hibás adaton alapszik, amelyben az szerepel, hogy a várva várt és meg nem kapott segítség ellenére március 20-áig sikerült kitartania, majd megismétli a dátumot: „20-a Martii indultam az lovas haddal Bécs alá portára, hogy megértvén azt az ellenség, forduljon utánam”.⁴⁴ Visszatérését pedig nagypéntekre teszi, ami 21-ére esett: „Magyarországra nagypénteken szerencsésen bejutottunk, s ugyan nagypénteken Nesiderben érkezvén beszállottunk”.⁴⁵ Március 25-én Pápáról azonban Károlyi egynapos eltéréssel adja meg a gyorsan pörgő események menetét a fejedelemnek írott jelentésében: „Már sok esztendőktül [!] fogva⁴⁶ Ebenfurton s ottan körül való németiségre portáztván, kívántam volna mezőre kicsalnom, de semmi úton-módon szerét nem tehettem, hanem naponként gyülekezvén, az én hadam pedig oszolván és fogyván, kívántam volna, hogy onnat Bécs felé revocáljam [elvonjam]. Azért oda egy erős portát kívántam expediálnom [küldenem], de senki nem vívén végbe, mostan már nagypéntekre virradóvan [!] magam indultam el az lovas hadnak nagy részével, az gyalogságot Kismartonban hagyván az Ocskai árváival”, azaz a már korábban elvezényelt Ocskay László lovasainak maradékával.⁴⁷ A hadjárat történetét feldolgozó Bánkúti Imre és Károlyi életrajzírója, Kovács Ágnes sem figyelte fel a különbségre, mindketten az önéletírás kronológiáját követik.⁴⁸ Az egykorú dokumentumok alapján is nehéz tisztázni a pontos időrendet, de

⁴⁴ Károlyi önéletr. I. k. 89. o.

⁴⁵ Uo. 89–90. o.

⁴⁶ Nyilvánvaló elírás, már-már freudi elszólás, hiszen legfeljebb hetekben, február 10-e óta 5-6 hétben mérhető a két sereg egymás közelében való állomásozása, de a feszült, idegőrlő várakozás éveknek tűnhetett. Károlyi joggal érezhette úgy, hogy éveket öregedett közben. A feleségének tréfálkozott is ezzel: „Úgy látom, megunta uram heverni, csak elébb-elébb menne; a németet ki nem csalhatja. [...] Írja uram ó kegyelme: a sok gondba az ősz haja talám mind megfeketedik” – olvashatjuk Barkóczy Krisztina Buday Istvánnak írt tudósításában. Nagykároly, 1704. március 11. AR I/I. k. 316. o. (No. 274.) Utóbb Rákóczizhoz benyújtott sérelmi emékiratában („Magamnak gravamenjeim” 1705) is némi túlzással írja Károlyi, hogy „kilenc egész hétig” lakott „Hajszter táborának ellenében”. RTÜ I. k. 119. o.

⁴⁷ *Bánkúti* 1977. 74. o. (No. 149.) Önéletírásában Lóczi András, Benkő Ferenc és üresen maradt helyen még egy elfeledett nevű kapitány gyalogságát említi kb. 1200 főnyi létszámmal, és mellettük két század lovasról ír, alakulatuk megnevezése nélkül, mint akiket Kismartonban hagyott hátra. Lásd Károlyi önéletr. I. k. 89. o. A harmadik gyalogkapitány Csomai Máté volt, 25-ei jelentésében őt is megnevezi. *Bánkúti* 1977. 75. o.

⁴⁸ *Bánkúti* 1975. 68–69., 122. o. és Kovács 1988. 55–58. o.

többnyire a fejedelemnek írt jelentés adatait erősítik meg, és ha korrigáljuk a császári forrásoknál is előforduló dátumtévesztéseket, akkor elég pontosan, olykor óráról órára követhetjük az eseményeket. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet a lehető legtöbb forrás bevonásával és az ellentmondások feloldásának igényével.

Károlyi Bécs alatti portyája (március 21–22.)

Károlyi tehát március 21-én, nagypéntekre virradó hajnalban lovasságával megindult Kismartonból.⁴⁹ Az előző éjjel⁵⁰ Forgách Simon gróf, császári tábornok Bécsből kijöve csatlakozott a kurucokhoz: a Lajtakörtvélyesnél állomásozó Naszvadi Mihály kapitány előőrseinél jelentkezett, és bár Naszvadi Károlyihoz szerette volna irányítani, Forgách inkább a csallóközi Somorjára igyekezett, a kurucok ottani hídfőállásának parancsnokához, Perényi Farkas báróhoz. A Károlyi által már előzőleg magához rendelt Naszvadi 20-án tájékoztatta a tábornokot Forgách csatlakozásáról (ezt a levelet, sajnos, nem ismerjük), majd 21-én Köpcsényből újabb levélben írta meg az átállítás részleteit és Forgách Somorjára kísérését, valamint a Forgáchtól kapott alapos tájékoztatást a császáriak várható támadásáról, mire Perényi őt Köpcsényhez rendelte az ottani átjáró őrzésére, és ezért nem tudta eddig teljesíteni Károlyi hívó parancsát.⁵¹ Somorjáról 21-én maga Forgách is írt Károlyinak. Levelében szabadkozik, hogy nem mehetett hozzá, mert a fejedelemhez kell igyekeznie a béketárgyalások ügyében, Károlyit azonban figyelmezteti Heister készülő ellentámadására: tudomása szerint Fraknó felé szándékozik Károlyi hátába kerülni, majd Sopronon át Győrbe igyekszik; Magyaróvárt is meg akarja szállni, és a Dunán is támadást terveznek a kurucok somorjai hídfőjének megszerzésére. Heisternek Forgách szerint mintegy 6000 katonája volt ekkor, azokon kívül, akik a dunai vízi úton készültek támadni. Forgách azt javasolta, hogy Károlyi szállja meg „jó fegyveres emberekkel” Óvárt és az abdai hidat, valamint emeljen a Duna mindkét partján néhány zárt sáncot („retuttát”), és helyezzen

⁴⁹ Egy, a szakirodalomban eddig ismeretlen nyugat-dunántúli nemesi napló pontosan még nem azonosított szerzője is 21-ére teszi Károlyi indulását: „Die 21. Martii. Ment ki Kismartonbul Károly uram.” MNL OL P 285. No. 2. A Sallér család iratanyagában fennmaradt 1703–1706. évi rövid naplójegyzetek kiadásra való előkészítése folyamatban van, a naplóíró vélhetően a család egyik tagja volt.

⁵⁰ Nem teljesen egyértelmű, hogy a 19-éről 20-ára virradó éjjel, vagy 20-án késő este történt-e Forgách átállása. Az események alapján inkább az utóbbi valószínű, lásd erre a következő jegyzetet.

⁵¹ *Bánkúti* 1976a. 128. o. (No. 131.) Naszvadi úgy fogalmaz, hogy már 20-án megírta Károlyinak, hogy Forgách az éjjel Körtvélyesen csatlakozott hozzá. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Körtvélyes–Somorja (kb. 20–25 km), majd vissza a Somorja–Köpcsény távot (25–30 km) a lovasok néhány óra alatt megtehették, akkor nincs rá okunk, hogy 20-a késő esti órái helyett 19/20-a éjjelére tegyük Forgách átállását. Ez esetben Naszvadi mindjárt 20-án éjjel megírta első levelét Károlyinak, és 21-én napközben, talán már délelőtt a másodikikat. Bánkúti Imre bizonyára azért tette korábbra Forgách átállását, mert ő még Károlyi 20-ai indulásával számolt. Lásd *Bánkúti* 1975. 122. o. 26. jegyz.

beljük tarackokból álló tüzérséget is.⁵² (Naszvadi és Forgách is Kismartonba címezte levelét, vagyis egyikük sem tudta még, hogy Károlyi elhagyta a várost, ami 20-a hajnali indulás esetén már nehezen volna hihető.)

Károlyi fentebb idézett 25-ei jelentése szerint már útban volt, amikor Kismarton-tól „mintegy négy mérföldre” biztos hírt kapott róla, „hogy az német egyenesen Kismartonra szándékozik”.⁵³ Önéletírásában konkrétan az előző napon átállt Forgách leveléről mondja, hogy útközben kapta kézhez, és Forgách tudósításából értesült arról, hogy a császáriak egyenesen Kismarton ellen indulnak.⁵⁴ Rákóczihoz benyújtott 1705. évi sérelmi emlékiratában téves dátummal („circa 14 martii”) említi elindulását, de abban is Forgách útközben vett értesítését említi, amelyből megértette, „hogy Hajszter bizonyosan Kismartonban megyen”.⁵⁵ Forgách fentebb említett levelében az szerepel, hogy „az német” Károlyira „megyen”, de nem közvetlenül Kismarton ellen, hanem az ismertetett átkaroló művelet végrehajtásával.⁵⁶

Sajnos nem tudjuk pontosan, Károlyi milyen útvonalon haladt Bécs irányába. Nem valószínű, hogy a Lajta-hegységen át, inkább annak lábainál, a Fertővel párhuzamos utakon haladhatott, és Nezsidernél fordulhatott észak-északnyugati irányba, hogy ott a Duna völgyében nyomuljon tovább. Ez esetben a mintegy 4 mérföldnyi (bő 30 km-es) távolság Kismartontól éppen Nezsider térségében (vagy attól kissé már távolabb) számítható. Állítása szerint ekkor küldött vissza írásos parancsot (talán kettőt is) a Kismartonban maradt helyőrségnek: járőrözzenek, és mihelyt észlelik az ellenség átkelését a Lajtán, azonnal jöjjenek ki és csatlakozzanak hozzá.⁵⁷ A kijelölt találkozási pont minden bizonnyal Nezsider volt, ahol a visszavonuló kismartoni őrség és a diverzív akcióból visszatérő Károlyi seregének egyesülni kellett volna.

A császárvárosban eközben a húsvéti ünnepekre készülődtek. A korabeli hírlapok szerint nagycsütörtök (március 20.) még a szokott szertartásokkal, szentmisékkal zajlott. Az udvariak nagypénteken (21-én) is az ünnepi szertartásokra vonultak, de a bécsi raktárakból Heister seregének szállított élelmiszer alapján a lakosság már biztosra vette a Károlyi kismartoni főhadiszállása elleni támadás megkezdését. A *Wienerisches*

⁵² *Bánkúti* 1976a. 127. o. (No. 129.)

⁵³ *Bánkúti* 1977. 74. o. (No. 149.)

⁵⁴ Károlyi önéletr. I. k. 89. o.

⁵⁵ Lásd Károlyi „Magamnak gravamenjeim” című beadványát a fejedelemhez. RTü I. k. 119. o.

⁵⁶ Mivel a Forgách kíséretét biztosító Naszvadi is utal saját előző napi (20-ai) levelére, nem zárhatjuk ki, hogy Forgách is írt Károlyinak még Körtvélyesről 20-án este, és abban rövidebben említést tett a támadás tervéről, de ilyen levél nem maradt fenn, ahogy Naszvadiét sem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy azt megkapta-e Károlyi.

⁵⁷ Minderről Károlyi március 25-ei jelentését tarthatjuk a leghitelesebbnek. Lásd *Bánkúti* 1977. 74–75. o. (No. 149.) Önéletírásában ugyanakkor az szerepel, hogy Károlyi már elindulásakor azt adta parancsba Lócziéknak, hogy az ellenség támadása esetén azonnal vonuljanak ki a városból és húzódjanak az erdőbe, mivel védekezésre az élelem és a puskapor hiánya miatt nem gondolhatnak. Lásd Károlyi önéletr. I. k. 89. o. Az 1705. évi sérelmi irat pedig úgy fogalmaz, hogy Forgách levelének vétele után azonnal parancsot küldött Kismartonba, hogy jöjjenek ki, majd ugyanezt másodszor is megparancsolta. RTü I. k. 119. o.

Diarium tudósítása szerint már ekkor 2-3000 kuruc portyázott Bécs előterében, és zsákmányul ejtette egy császári zsoldba szegődött dán segédcsapat poggyászát. Heister a lázadók visszavonulási útját is el akarta vágni a támadással, de a Horvátország felől érkező Pálffy János bán és az egyelőre még csak Buda felé tartó Nehem altábornagy csapatait is be akarta várni.⁵⁸ Másnap (22-én, nagyszombaton) a kurucok (immár biztosan a Károlyi vezette portyázók) a Duna mentén előrenyomulva felprédálták Fischát, Schwechatot és Zwölfaxingot.⁵⁹ Károlyi önéletírásában Schwechatig való nyomulását említi, ahol „két regimentnek bagázsiját” nyerték el, és „azon felül Bécs alól is feles hintóslovakat, egyéb nyereségeket bővségesen” zsákmányoltak.⁶⁰

A *Der Post-tägliche Mercurius* részletesebben tudósít a kurucok 22-ei pusztításáról: mintegy 2000 főnyi sereggel nyomultak Schwechatig, ahol kirabolták a kapucinus kolostort, templomi kegytárgyakat vittek el és házakat gyújtottak fel, útközben pedig megtámadtak egy dán poggyászszállítmányt, amelynek kíséretét mind egy szálíg lekaszabolták. A *Wienerisches Diarium*ban március 21-ei dátummal szereplő dán poggyász tehát azonos a Károlyi által említett két ezredpoggyással, csak az nem világos, miként lehetséges, hogy ugyanazon portyáról 21-ei és 22-ei dátummal (66. és 67. szám) is miért tudósítottak. (Ehhez óráról órára kellene ismerni az eseményeket és az újság szerkesztésének, kiadásának részleteit is.) A kurucok legfeljebb néhány órát tartózkodtak Schwechatban, és még 22-én délelőtt visszavonultak a schwandorffi erdőbe,⁶¹ s bár Károlyi seregének zömével még aznap késő délután Nezsiderre érkezett, lemaradozott katonái és talán a Csallóközből Somorján át érkezett újabb portyázók még 22-én éjjel, sőt 23–24-én is gyűjtogattak, fosztogattak Bécs környékén. A városból 22-én este 8 órakor „az emberek látták Hunberg [helyesen: Himberg!] falut lángolni”, a tűz fénye az égbolton is visszatükröződött, és 23-án egy, 24-én pedig több kurucot, illetve gyanús személyt is sikerült elfogni.

A hírlapi tudósítások mellett szemtanúi beszámolók is maradtak fenn. A bécsi angol követ, lord George Stepney 22-én este tájékoztatta sir Charles Hedges minisztert az eseményekről: a kurucok támadását aznap hajnalra teszi, a *Wienerisches Diarium*-ban szereplő Schwechat és Zwölfaxing mellett Mannswörth kirablását és felgyújtását is megemlíti, a levél zárásaként pedig megjegyzi, hogy a nap lemenőben lévén, látják a szikrákat, és úgy tűnik, hogy az ebersdorfi császári palotát⁶² is felégették.⁶³ Következő, március 26-ai levelében Stepney az utóbbi hírt annyiban pontosítja, hogy nem az ebersdorfi kastélyt gyújtották fel a kurucok – akik szerinte legfeljebb nyolcszázan voltak –, hanem Bucellini udvari kancellár himbergi birtokát, és annak lángjairól

⁵⁸ Lásd Függelék, 1. *Wienerisches Diarium*, No. 66.

⁵⁹ Uo. No. 67.

⁶⁰ Károlyi önéletr. I. k. 89. o.

⁶¹ Függelék, 2. *Der Post-tägliche Mercurius*, 1704. március 26-ai sz.

⁶² Kaiserebersdorf Schwechattól nyugatra fekszik, ahol a régi, 1683-ban elpusztult várat I. Lipót barokk kastéllá építtette át. 1892 óta Bécs XI. kerületének (Simmering) része.

⁶³ AR II/I. k. 206–208. o. (No. 88.)

vélték azt, hogy Ebersdorf ég. Ugyanekkor arról is beszámolt, hogy húsvét vasárnap (tehát a kuruc támadás másnapján) a környező falvakból és külvárosokból elmenekült lakosok (több ezer fő) – gyermekeikkel, ágyneműkből kötött batyukkal és mozdítható értékeikkel a hátukon – ellepték Bécs utcáit. (E jelenetet bibliai képpel az egyiptomi kivonuláshoz hasonlította.) A császár a hatalmas zűrzavar közepette a császárné tanácsa ellenére is elment a Szent István-dómba, így nem kerülhette el, hogy oda- és visszautja során is hallania kelljen a nép ellene is irányuló, elkeseredett átkozódását.⁶⁴

Lord Stepneynél is részletesebben tudósított a vidéket ért pusztításokról a freisingi püspök enzersdorfi uradalmának adminisztrátora, Everhardt báró. Ő március 25-én, tehát már az események után, a tények alaposabb ismeretében (és ezzel együtt nyilván kevésbé megbízható kronológiai pontossággal, illetve részletességgel) azt írta János Ferenc hercegpüspöknek, hogy a kurucok négy óra leforgása alatt 12 helységet égettek fel, melyek közül kilencet (Mannswörth, Schwechat, Dorff és Markt Fische, Ellend, Haslau, Regelsbrunn, Deutsch-Altenburg és Himberg) név szerint is felsorol.⁶⁵

A dunántúli hadjárat monográfiája, Bánkúti Imre jórészt ugyanezen forrásokat hasznosította (talán csak a hírlapi tudósításokban nem mélyedt el kellően), és meg is állapította, hogy a támadások csúcspontja 22-ére esett, mivel azonban ragaszkodott Károlyi önéletírásának addigra már „kanonizált” téves dátumához, úgy vélte, hogy a 22-ei pusztításokat már nem az addigra visszavonult Károlyi csapatai, hanem talán a Csallóköz felől átkelt újabb kuruc egységek követték el.⁶⁶ Nem zárhatjuk ki, hogy Perényi Farkas somorjai táborából is érkeztek portyázók, de a diverzió fő csapását nem lehet elvitatni Károlyitól, aki 1703 karácsonyának előestéjén történt sikeres morvaországi betörése⁶⁷ után immár másodszor hajtott végre rendkívül jól szervezett, nagyszabású akciót az örökös tartományok ellen.

*Heister ellentámadása, a feketevárosi ütközet és a gálosi templom ostroma,
Károlyi visszavonulása (március 22–23.)*

Ahogy Károlyi diverzióját, úgy a császáriak ellentámadását is a valóságosnál egy nappal korábbi dátummal tárgyalja az eddigi szakirodalom, feltűnő, hogy még az osztrák hadilevéltár dokumentumai alapján összeállított feldolgozás is 20-ára

⁶⁴ AR II/I. k. 210. o. (No. 89.) – Stepney ezen tudósítását sokan idézik, így pl. *Thaly* 1892. III. k. 138. o., de ő sem ügyel a részletekre és a kronológiára, így a riadalmat húsvét hétfőre (tehát éppen nem egy nappal korábbra, hanem későbbre) teszi, és az ebersdorfi kastély felgyújtását is a későbbi cáfolat nélkül említi.

⁶⁵ Függelék, 4.

⁶⁶ *Bánkúti* 1975. 69. o.

⁶⁷ Lásd erre legújabban, a korábbi szakirodalom felsorolásával *Mészáros – Csákvári* 2019. 930–931. o.

teszi Heister elindulását Ebenfurthból.⁶⁸ A *Der Post-tägliche Mercurius* 1704. március 26-ai száma ezzel szemben Heister március 23-ai jelentését úgy tolmácsolja, hogy a tábornagy 21-ére tervezett elindulását a gyalogság késlekedése miatt 22-ére kellett halasztania, de a mondat folytatásában már bizonyosan téves hiperkorrekció (vagy egyszerű nyomdahiba) folytán azt olvashatjuk, hogy „így 23-án, majdnem dél felé tudta csak folytatni felvonulását Kismarton (*Eisenstadt*) felé, ahová 2 óraker érkezett meg”.⁶⁹ Teljesen egyértelmű, hogy mindez még 22-én történt. Károlyi 22-én délután érkezett vissza Nezsiderre, bár önéletírásában nem csak a napot, hanem úgy tűnik, a napszakot is elvettette: „egész éjszaka masérozván, Magyarországra nagypénteken szerencsésen bejutottunk, s ugyan nagypénteken Nezsiderben érkezvén, beszállottunk”.⁷⁰ Mint láttuk, a bécsi híradások többnyire 22-én hajnalra teszik a támadások időpontját, és délelőttre a kuruc sereg zömének visszahúzóódását, az éjszakai masírozás így a Bécsig tartó felvonulásra, majd a Nezsiderről való visszavonulásra is igaz lehetett, de éppen a Bécstől Nezsiderig tartó visszaútra nem. A már többször idézett sérelmi emlékiratában Károlyi „Nizsidert” mint „designált [*kijelölt*] hely”-et említi érkezése kapcsán,⁷¹ és ebből arra következtethetünk, hogy a kismartoni őrség számára ezt a helyet adta meg visszavonulási és vele való találkozási pontként.

Erre utal az is, hogy Kemény János feketevárosi *salva guardia* már 21-én Nezsiderre címezte az ellenség mozgolódásáról szóló tudósítását Károlyinak. A homályos megfogalmazású, részben hiányos olvasatú szövegből az vehető ki, hogy Heister felderítői már 21-én megjelentek a Lajtán innen, Fertőszéleskút és Feketeváros térségében, veszélyeztetve ezzel az összeköttetést Károlyi és a Kismartonban maradt őrség között, de a császáriak általános támadásáról még nincs szó.⁷² A kuruc járőrök csak 22-én késő délelőtt vitték meg a biztos hírt Kismartonba, és a három kuruc gyalogezred teljes felszerelésével és jelentős élelmiszerkészlettel (négy vagy hat ágyúval és száz szekérral) együtt, dél körül kezdte meg a visszavonulást.⁷³ A mindössze 17 kilométernyire lévő Feketevárosnál azonban megálltak, Károlyi szerint dorbézolni kezdtek, a császári jelentéseken alapuló bécsi tudósítások szerint azonban a mocsárban elakadt 60 szekér miatt nem tudtak tovább haladni, és Heister lovassága itt érte őket utol. A soproniak

⁶⁸ *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. 141. o.; *Thaly* 1892. III. k. 141. o.; *Bánlaky* 1941. XVIII. k. 99. o.; *Rónai Horváth* 1896. II. k. 332–333. o.; *Bánkúti* 1975. 122–123. o. Az újabb történelmi kronológia nemcsak Heister indulását, de a feketevárosi összecsapást is 20-ára teszi. MTK II. k. 532. o. (A vonatkozó részt Nagy József Zsigmond állította össze.)

⁶⁹ Függelék, 2. *Der Post-tägliche Mercurius*, 1704. március 26-ai sz., Nezsiderről keltezett március 23-ai tudósítás.

⁷⁰ Károlyi önéletr. I. k. 89–90. o.

⁷¹ RTü I. k. 119. o.

⁷² *Bánkúti* 1976a. 128–129. o. (No. 132.)

⁷³ Károlyi március 25-ei jelentése szerint a kurucok „szombaton 12 óra tájban jöttek ki” Kismartonból. Lásd *Bánkúti* 1977. 75. o. A bécsi hírlapi tudósítások szerint a császáriak érkezése (du. 2 óra) előtt mindössze egy órával távoztak: Függelék, 1–2. *Wienerisches Diarium*, No. 67. és *Der Post-tägliche Mercurius*, 1704. március 26-ai sz.

úgy értesültek (állítólag már a 22-én délután 3 órakor érkező postából), hogy Feketeváros után, Fertőszéleskútnál (Bräidten-Brunn) történt az összecsapás.⁷⁴ Károlyi szerint a kurucok „először az németeket megfordították s jól is vagdaltak le benne, de utoljára az németnek dandárja érkezvén, megnyomta őket. Az Ocskai katonáiban is veszett, s az gyalogságban is, de nem sok, hanem széllyelszakadozván az erdőnek és hegyeknek vette magát az hajdúság.”⁷⁵ A császári jelentésekben az áll, hogy a konvoj kíséretét lekaszabták, a szekereket és ágyúkat elnyerték, és folytatták a menekülők üldözését. Útközben egy hegy mellett⁷⁶ újabb összecsapásra került sor: 800 kurucból 500-at megölték, sok foglyot ejtettek, 10 zászlót és 14 ágyút zsákmányoltak, a menekülők pedig fejvesztve dobálták el a lóra kötözött zsákmányt, hogy minél könnyebben és gyorsabban jussanak a közeli erdőbe. (Lehetséges, hogy Heister katonái itt már a Bécs alatti portyáról visszatérő kuruc lovasokkal csaptak össze.)

Az események időrendjének korrekciójához néhány közvetett forrást is hasznosíthatunk: bizonyosnak látszik, hogy 22-én Kőszegen és Szombathelyen még mit sem tudtak a császáriak támadásáról, Kismarton elfoglalásáról és feketevárosi győzelmükről, erről tanúskodik Krugovics Mihály és a Kőszegi Kamarai Adminisztráció levele Kőszegről, illetve Niczky Sándoré Szombathelyről, valamennyi Károlyihoz címezve.⁷⁷ Lakompakról Luka Benedek ezredes is csak 23-án tudósítja Károlyit arról, hogy az előző nap Kismartonba indított szekerek az ellenség kezére kerültek.⁷⁸ (Ha a császáriak már 21-én kiszorították volna Kismartonból a kurucokat, annak híre 22-ére eljutott volna Lakompakra!) Két, hónapokkal későbbi visszaemlékezés viszont ismét eltérő dátumokkal utal vissza a császári ellentámadás kezdetére. Jánki Gábor, a feketevárosi ütközetben fogságba esett kuruc vitéz Bécsből megszabadulva Rákóczihoz benyújtott 1704. novemberi folyamodványában nagypéntekre (tehát március 21-ére) teszi a feketevárosi harc időpontját,⁷⁹ a Kismartonnal szomszédos Kishöflányon védőrséget adó ifj. Huszár György 1705. február elején viszont úgy emlékezett, hogy „húsvét előtt, szombat napjában” rontott rá az ellenség, és akkor esett sebesülten fogságba.⁸⁰ (Nyolc-tíz hónap elteltével már nem meglepő, ha egyikük téved, de azt nem feltételezhetjük, hogy a császáriak csak egy nappal Kismarton elfoglalása után rontsanak rá Kishöflányra, vagy hogy támadásuk hírére az ottani

⁷⁴ Csányi-krónika 195–196. o.

⁷⁵ 25-ei jelentését lásd *Bánkúti* 1977. 75. o.

⁷⁶ Mivel az út végig a hegyek lábánál vezet, a helyszín így nem azonosítható biztosan, de valószínűnek tarthatjuk, hogy Fertőszéleskút után, a Sásony és Nyulas közötti szőlőhegyek (Hackelsberg és Jungerberg), esetleg már Nezsider szőlőhegyei értendők, amelyek a Lajta-hegység utolsó magaslatai a Fertő északnyugati partján.

⁷⁷ Az utóbbin még Kismarton, a kamarai hivatalén már Ibi-Ubi szerepel a címzésben. Lásd *Bánkúti* 1977. 67–69. o. (No. 135–137.)

⁷⁸ Uo. 69–70. o. (No. 139.)

⁷⁹ *Esze* 1955. 173. o. (No. 61.)

⁸⁰ Uo. 197–198. o. (No. 77.)

kuruc salva guardia ne oldjon azonnal kereket, és még egy éjszakát eltöltsön az ellenséges főerők szomszédságában.⁸¹⁾

Közben Károlyi serege éppen csak egy órát pihenhetett Nezsiderben, amikor (becslésünk szerint délután 5 óra körül) a menekülők megvitték a vereség és az üldözők közeledtének hírért. Az Ocskay-féle 200 lovas maradékán kívül Károlyi Csomai Máté gyalogságát említi úgy, mint amely „nagy nehezen” megmenekült, a hírt tehát ők vihették meg a tábornoknak. Károlyi a városból azonnal kirendelte seregét a tópartra, felderítőit pedig a Nezsidertől nyugatra elterülő szőlőkön át visszaküldte az ellenség erejének megállapítására, és egy darabon ő maga is utánuk ment szűk kísérettel, de mivel ellenséget nem látott, visszatért felsorakoztatott csapatai élére. Járőrei hamarosan jelentették, hogy a császáriak (nyilván Heister elővédje) visszafordultak, és erre – mivel kellő gyalogság híján nyílt csatát egyébként sem szívesen vállaltak volna – Károlyi az esti órákban (napnyugta este fél 7 körül volt) visszavonulót rendelt el kelet felé. Az éjszakai menetelés során „az nyughatatlanság miá az hadi tiszték elaluván” (talán szekéren utazva?), a sereg nagyobbik része lemaradt Károlyitól, de ő folytatta útját, és 23-án virradatig Zurányba érkezett,⁸² lemaradt katonái pedig napkeltére (reggel 6 óra körül) Miklósdorf⁸³ jutottak, és a két seregrész Magyaróvár⁸⁴ot ismét egyesült.

Heister főerege eközben a feketevárosi ütközetből elmenekült (vagy már az ütközet idején is menetben lévő) kuruc hajdúságot üldözte, akik többnyire Lóczi András ezredéhez tartozhattak. A kismartoni gyalogság három alakulata közül Károlyi Csomai Máté megmeneküléséről írt, ő tehát gyalogezredének nagy részével bizonyára sikeresen csatlakozott hozzá. Benkő Ferenc gyalogsága dunántúliakból, többnyire Vas vármegyeiekből állt, ők nyilván teljesen szétoszlottak, és egyénileg igyekeztek hazafelé, éppen ellenkező irányba. A Lóczi-hajdúk azonban felső-magyarországiak, jórészt zempléniek voltak, számukra az idegen terepen nem az egyéni menekülés, hanem a zárt csapatrend fenntartása lehetett a túlélés záloga, ők ezért kötelékük megtartásával igyekeztek elérni vagy Károlyi seregét, vagy a dunai átkelőket. A Fertő északi partján azonban délre kanyarodva nem Károlyi nyomán haladtak, hanem Gálos községbe jutottak, ahol az ódon templom kerítését és zömök tornyát foglalták el védelmi állásul, amikor a császáriak utolérték

⁸¹ Esze Tamás jegyzetben próbált magyarázatot adni az általa is észlelt kronológiai eltérésre: „A folyamodványt valószínűleg úgy kell értenünk, hogy midőn a kurucok által üresen hagyott Kismartonba beszállottak a császáriak, akkor fogták el Huszár Györgyöt is.” (*Esze* 1955. 198. o. 2. jegyz.) Tudjuk azonban, hogy Heister már a feketevárosi ütközet előtt megszállta Kismartont, gyalogságát és tüzérségét ott is hagyta, így nem hihetjük, hogy a szomszéd falu védőségét a következő napon meglepetésként érte a támadás.

⁸² Az önéletírás kéziratában *Szúndorf*, amelyet egykorú kéz *Schwannndorff*ra javított. Bánkúti Imre helyesen korrigálta Zurányra, amelynek német neve Zurndorf. *Bánkúti* 1975. 124. o.

⁸³ Miklósfalu, majd Miklóshalom, illetve Miklóshalma, ma Nickelsdorf Ausztriában.

⁸⁴ Károlyi önéletr. I. k. 90. o. (A dátumokat természetesen korrigáltuk.)

öket. A heves védekezés 23-án reggelig tartott, maga Heister azonban nem maradt Gáloson, hanem lovassága egy részével a menekülők üldözésére indult. A templomba szorultak száma a *Wienerisches Diarium* és Károlyi önéletírása szerint 300, a *Der Post-tägliche Mercurius* szerint pedig 500 fő volt, bár utóbbi a helyi lakosok védekezését is említi, és a kurucok veszteségét végül 200 főre teszi.⁸⁵ Egy későbbi forrásból megtudhatjuk, hogy nemcsak Lóczi András, hanem Csomai Máté hajdúi közül is többen a gálosi templomba szorultak: négy somlóvásárhelyi közlegény az ő ezredéből esett itt fogságba, és előbb Bécsben, majd Regedében (Radkersburg, Stájerország) raboskodva 1705. november 11-e körül („Szent Márton nap tájban”) szabadultak ki.⁸⁶ Lóczi menekülő hajdúi közül pedig a helyi, Moson vármegyei parasztság is sokat megölt, Károlyi egy évvel később többek között erre hivatkozva javasolta a megye megsarcolását.⁸⁷

A gálosi templom fotója (Orosz Dániel, <https://www.varak.hu/>)

⁸⁵ Lásd *Wienerisches Diarium*, No. 67. 1704. március 25-ei (tévesen 24-ei) keddi híradás (Függelék 1.); *Der Post-tägliche Mercurius*, 1704. március 26-ai sz., Nezsideről keltezett március 23-ai híradás (Függelék, 2.); Károlyi önéletr. I. k. 90–91. o.

⁸⁶ *Esze* 1955. 316–318. o. (No. 151.) NB. a folyamodók 18 havi rabságukat említik, de 1704. március 23-ától 1705. november 11-éig majdnem 20 hónap telt el. Esze Tamás nem csak hogy nem figyelt fel a különbségre, de Szent Márton napját megmagyarázhatatlan tévedésből július 4-ére teszi (ami alig több mint 15 havi fogságot jelentene). Uo. 318. o. 6. jegyz.

⁸⁷ Károlyi 1705. február 24-ei levelét Mezőörsről Beresényihez lásd *Baráth–Mészáros* 2021. 46. o. (No. 3.)

Üldözés és menekülés Magyaróvártól Pápaiig (március 23–25.)

Károlyi önéletírása szerint Heister nem magának Károlyinak, hanem a tőle lemaradt seregrésznek a nyomára akadt, s az ő útvonalukat követve 23-án naplemente (fél 7) előtt Miklósdorfon szállt táborba.⁸⁸ Károlyi 23-át Magyaróváron töltötte, és a város templomait szemlélte meg, bizonyára azok védelmi képességeiről kívánt tájékozódni. Óvárról írt levelet egyik udvari főemberének, Eötvös Miklósnak, tájékoztatva őt a vereségről, és utasítva személyes poggyászának, a pápai főhadiszálláson őrzött gazdag hadizsákmánynak a menekítésére.⁸⁹ Egy sereget átküldött a Sziget-, illetve a Csallóközbe is, hogy helyreállítsa az összeköttetést az ottani kuruc erők parancsnokával, Perényi Farkas báróval, és hogy „jó dispositiókat” tegyen „az kompok iránt”, melyek végrehajtását Perényire és a Csallóközben birtokos Somogyi Ferenc ezredesre bízta.⁹⁰ Perényi minden bizonnyal a Károlyitól vett hírekre reagált a Somorjáról 23-án este 10 órakor keltezett, Óvárra címzett levelében. Ebben korábbi levelére is utal, amelyben még azt tervezte, hogy ő is átkel a Dunántúlra, útközben azonban Károlyi szekereivel találkozott, de annak kísérete nem tudta megmondani, merre ment Károlyi. Ebből arra is következtethetünk, hogy a Schwechat környékén nyert zsákmány nagy részét Károlyi a Csallóköz felé menekítette, ahol egyelőre Pozsonypüspökinél és Somorjánál is kuruc kézen voltak még az átkelők.⁹¹ Forgách Simon már idézett levelében is figyelmeztetett rá, hogy „az Dunára is köll vigyázni, mert azon is kiszült az nímet hajókkal, hogy ezen Somorját megvegye”.⁹² Perényi most friss hírként azt közölte, „hogy az posonyi németek le akarnának júni az Dunán tarackkal, hogy elvehesse az püspöki révet”. Ennek megakadályozására Perényi intézkedett, hogy a hajókat még aznap úsztassák le Somorjához. Ő maga a menekülők összegyűjtése és a Csallóköz biztosítása érdekében a Pozsonnyal szembeni őrállásban kívánt maradni, és további parancsot várt Károlyitól.⁹³ (Károlyi Perényi levelét már csak visszavonulása közben kaphatta meg, és az összeköttetés meg is szakadt közöttük; a csallóközi katonai helyzet pontos

⁸⁸ Károlyi önéletr. I. k. 91. o. 25-ei jelentésében Károlyi úgy fogalmaz, hogy az üldöző német sereg „az Lajtán innét csak egy mérföldnre szállott”. *Bánkúti* 1977. 75. o.

⁸⁹ Eötvös ezt a levelet 24-én este 8 órakor vette kézhez Pápan, és onnan válaszolta meg éjfél körül. *Bánkúti* 1977. 70–71. o. (No. 141.)

⁹⁰ Erről Károlyi 25-ei jelentésében van szó. *Bánkúti* 1977. 75. o.

⁹¹ Erre utalhat Bercsényi 1704. április 5-ei levelének azon megjegyzése, hogy Károlyi szekerei Semptén vannak. RT II. k. 63. o. (No. XLVI.)

⁹² Lásd 51. jegyz.

⁹³ Perényi levelét lásd *Bánkúti* 1977. 70. o. (No. 140.) NB. A dunai átkelők megszerzésére tett császári kísérletek kapcsán Bánkúti Imre tévesen rekonstruálta az eseményeket, ő ugyanis Franz Dilherr Freiherr von Althan (Althann) császári ezredes pontos dátumok nélkül írt visszaemlékezései alapján egy hetekkel (majdnem egy hónappal) későbbi eseménysort tárgyal Károlyi menekülésével párhuzamosan. *Bánkúti* 1975. 124–125. o. Az Adam Friedrich von Trampe dán tábornok halálos sebesülésével végződő pozsonypüspöki ütközet valójában április 19–20-án zajlott le, lásd részletesen *Sípos – Markó* 2016. 521–522. o. Vö. legújabban *Bagi* 2022. 317. o.

alakulása is további kutatásokat igényelne, mindenesetre Károlyi Óvártól lentebb már nem számolt a Dunán való átkelés lehetőségével.)

23-án, az esti takaródó után Károlyi elhagyta Óvárt, és a szomszédos Moson melletti mezőre szállította seregét, de az éjjeli pihenőt kellő vigyázattal rendelte el: megtiltotta a tűzrakást, dohányszást, és parancsba adta, hogy „ki-ki kantárszáron tartsa paripáját, s füttyegetésre is felüljön”. Őrséget a dunántúli katonaságból állított, és felderítőket kívánt Miklósdorf felé kiküldeni, de főstrázsamestere hamarosan jelentette, hogy a felderítésre senki sem vállalkozik. Károlyi erre az őrségek ellenőrzését rendelte el, és amíg főstrázsamestere ez ügyben intézkedett, Lébényszentmiklósról megérkezett Kajdacsy Péter ezredes. Mivel az ő egységére még nem ragadt át a visszavonulók nyugtalansága, Károlyi őt küldte 12 emberrel Miklósdorf felé. Előbb a főstrázsamester tért vissza azzal, hogy az őrségre rendelt katonaság mind elszökött, majd Kajdacsy jelentette, „hogyan nem messze az óvári úton, kirendelt seregekben jön az német”. Ekkor éjjel 10-11 óra körül járt az idő, de a hold kellően világított, és Károlyi ismét elszánta magát az ütközetre: seregét felültette, és Mosonon át a győri útra vezette, majd az út két oldalán hadrendbe állította, hogy az érkező császáriakat két oldalról támadhassák meg. A Mosonon túl 60 katonával utóvédnek hagyott Gencsy Zsigmond ezredes (Károlyi saját ezredének parancsnoka) azonban hamarosan jelentette, hogy a császáriak Óvárra mentek, ezért azt javasolta, hogy Károlyi szép lassan kezdje meg a visszavonulást, ő majd katonáival megpróbál rajtaütetni a németen. Mivel a tisztek egyébként is lázadoztak, és nem akartak harcba bocsátkozni, Károlyi az elvonulás mellett döntött: három oszlopba rendezve seregét, megindult Győr irányába. Gencsy azonban hamarosan tűzharcba keveredett az ellenséggel, és a puskaropogásra a vonuló sereg pánikba esve menekülni kezdett, Károlyit is majdnem eltiporták, alig bírta kivont fegyverrel helyreállítani a rendet. Újabb lármára az eset megismétlődött, ezúttal a kurucok mellett szolgáló lengyel csapat fegyelme bomlott fel elsőként, de ismét sikerült rendezni soraikat, és 24-én reggelre Lébényszentmiklóshoz érkeztek.

A vizek áradása és az ellenség miatt sem a Duna, sem Abda felé nem tudtak tovább menni, mert a Rábca abdai hídját a győri császári őrség lerombolta, így – miként Károlyi találóan megjegyezte – „szoros volt az kapca”. A Rábcan végül nagy nehézségek árán, úsztatva vergődtek át Szentmiklóstól délre, ahol „szőrin az lovakat neki-csapván”, a nyergeket és az egyéb felszerelést pedig nádból és gyékényből készített lapokon, kötélén vontatva húzták át.⁹⁴ A Tóköz mocsarai között, mintegy félmérföldes szakaszon ismét „hol úsztatva, hol gázolva” keltek át a Jenden.⁹⁵ A sereg nagy része

⁹⁴ Károlyi önéletírása és 25-ei jelentése elég jól kiegészíti egymást. Károlyi önéletr. I. k. 91–93. o. és *Bánkúti* 1977. 75. o.

⁹⁵ A Jend pontos folyása – már amennyiben a vizek szabályozása előtt volt ilyen egyáltalán – már a II. József korabeli katonai felméréseken sem állapítható meg. Egy két világháború közötti vízrajzi leírás szerint a Jend-csatorna Rábcakapi „belvizeinek levezetését szolgálta”, és a Fehér-tó

ezután az árpási Rába-híd felé került, maga Károlyi pedig csónakon Kisfaludy Zsigmondhoz ment Tétre („Tecsére”).⁹⁶ Önéletírásában ezután Károlyi már csak annyit ír, hogy onnan (Tétről) seregével egyesülve Pápára ment, de sem az útvonalat nem részletezi, sem pedig azt nem írja meg még a fejedelemnek szóló 25-ei jelentésében sem, hogy oda pontosan mikor vonult be.

Úgy tűnik, hogy Tétről maga Károlyi is Árpásra ment csapatai elé, mert 24-én Árpásról írt Kajdacsy Péter ezredesnek Sövényházára, hogy tőle nyerjen információt a császáriak helyzetéről, létszámukról, arról, hogy bevonultak-e Győrbe, és megjavították-e az abdai hidat. Kajdacsy helybéliként jól ismerhette a vidéket, és Mosonnál sikeres felderítésével bizonyította rátermettségét is, Károlyi ezért nyilván őt hagyta hátra utóvédnek, és mivel a levelet Györsövényházra küldte, feltehető, hogy Károlyi menekülő seregének egyik állomása is volt a település. (Az átkelések kapcsán említett Jend itteni torkolata is erre enged következtetni.) Károlyi ugyanakkor nem volt biztos benne, hogy Kajdacsy ott tartózkodik-e, ezért levelét a helyi plébánosnak és bírónak is címezve, őket is válaszadásra szólította fel. Nem tudjuk pontosan, Kajdacsy hol lakott, de bizonyára a környékbeli falvak egyikében, nagy valószínűséggel éppen Szentmiklóson, mert korábról ismert négy levele közül hármat is innen keltezett,⁹⁷ most pedig válaszában kitért rá, hogy a német mindenét felprédálta, feleségével és gyermekével alig menekülhetett el, még „csak egy falat kenyeret sem” vihetett magával. Az ellenségről azt a tájékoztatást adta, hogy „mind Sz. Miklóson és Libent [azaz Lébényen] hál az ítszakán”, és valamennyi közülük Győr felé is ment, de nem tudja, hogy sok-e. Úgy tudja, „az abdai hidat is csinálták tegnap”, de mindezeknek holnap kíván a végére menni, és akkor részletes tájékoztatást küld majd. Mindez azonban kronológiailag nehezen magyarázható, mert Kajdacsy is 24-ére dátumozta levelét, ám ez esetben a császáriak lébényi és mosonszentmiklósi éjszakázása inkább

északi oldalán egyesült a Kis-Rábából Belednél kiágazó Keszeg-ér itt már Lórét-csatornának nevezett szakaszával, és „mint Jend–Lórét-csatorna éri el Sövényházát, hol hamarosan a Rábcába ömlik”. Lásd *Kövér* 1930. 19. o. NB. A mai térképeken már a györsövényházi torkolatnál is csak a Keszeg-ér szerepel vízrajzi névként. (A Jend, ill. a Jend–Lórét-csatorna azonosításához Dominkovits Pétertől kaptunk segítséget, amit ezúton is köszönünk.)

⁹⁶ A kiadott szövegben (Károlyi önéletr. I. k. 93. o.) szereplő névromlást már Bánkúti Imre javította. *Bánkúti* 1975. 125. o. (Tét német neve Tietzing, de ez a nem sokkal utóbb érkezett sváb telepesektől származhat inkább, magyar birtokosa nyilván nem a német nevet használta.) Kisfaludy Zsigmond szerepéről szinte semmit sem tudunk, Tét története szempontjából is fontosnak tűnik, hogy családjának ekkor itt már lakóépülete állt. Ha ugyanis nem lett volna itt nemesi udvarház, Károlyi bizonyára nem jött volna éppen ide, illetve Kisfaludy nem invitálta volna magához. E következtetésnek pedig még némi irodalomtörténeti vonatkozása is van, hiszen a költő Kisfaludy Károly szülőházának helyén ma emlékmű áll, és Károlyi önéletírásának adata az egykor itt állt házra vagy annak elődjére enged következtetni.

⁹⁷ Lásd Kajdacsy 1704. január 30-ai, február 11-ei és március 11-ei leveleit Károlyihoz. *Bánkúti* 1976a. 67., 80. o. (No. 23. és 46.), valamint AR I/I. k. 343. o. (No. 9.) – Ez esetben az is érthetővé válik, hogy Károlyi serege 23/24-én éjjel éppen eddig menetelt, vélhetően Kajdacsy kalauzolása mellett, és a Rábcán való átkelésre is itt, a közelben vállalkoztak. Kajdacsyra és ezredére lásd még *Mészáros* 2000. 60. o.

aznapi nyugovóra téréssel volna csak értelmezhető, és erre utalhat a jelen idő használata is (*hál*, *hált* helyett), az előző napi hídépítés viszont ez esetben nem vonatkozhat Heister csapataira, 23-án ugyanis csupán a Győről kijött császáriak végezhettek javításokat a korábban általuk lerombolt hídon, talán épp Heister parancsára, seregének fogadása végett. Mivel Károlyi 24-én hajnalra/reggelre ért Szentmiklóshoz, és a Rábcán való átkelés kapcsán külön is hangsúlyozza, hogy szerencséjük volt, amiért nem üldözte őket az ellenség úgy, mint Óvárig tette, mert akkor ott veszett volna az egész sereg. Kajdacsy válaszát nehéz lenne úgy értelmezni, hogy a császáriak 24-én virradóra értek volna Lébényhez és Szentmiklóshoz, és ekkor szálltak volna meg a két szomszédos faluban. (Azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy Kajdacsy elvettette a napot levelének dátumában, és 25-e helyett írt 24-ét.)⁹⁸

Károlyi serege Árpásnál a Rábán, Mórchidánál pedig a Marcalon is átkelve, vélhetően Téten, Gyarmaton és Takácsin át vonult Pápára, akár még 24-én késő éjjel vagy legkésőbb 25-én. Bár a következő napok kronológiája is bizonytalan, újabb források híján nem tudjuk pontosítani hézagos ismereteinket Károlyi vonulásáról. 26-án még biztosan Pápán tartózkodott, itt próbálta meg összevonni még fegyverben lévő csapatait, de a teljesen széthullott dunántúli haderőre már nem támaszkodhatott, és tiszántúli csapataival 28-án vagy 29-én Dunaföldvár térségében átkelt a Dunán. Bercsényi és Rákóczi azért mindenesetre joggal neheztelhetett rá, hogy túlzott sietséggel hagyta el az országrészt, hiszen a császáriak csak április 4-én délelőtt vonultak be Pápára, Székesfehérvárnál pedig Károlyi helyettese, Esterházy Dániel generális nyílt csatában, majd a városba zárkózva próbált meg április 8–9-én ellenállást kifejteni, sikertelenül.⁹⁹

⁹⁸ Károlyi Kajdacsyhoz írt levele eredetiben maradt fenn, mert Kajdacsy – papiros híján – annak hátoldalára jegyezte rá válaszát. A kettős levél azonban ma nem eredeti jelzetén (MNL OL P 396. 1. Ser. I. No. 262–263.) található, Bánkúti Imre ezért csupán a leveleskönyvbe írt, bő kivonatukat közli. *Bánkúti* 1977. 71. o. (No. 142.) Sikertelen azonban fellelni az eredetit is, amelynek új jelzete MNL OL P 398. No. 35 384.

⁹⁹ *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. 143–145. o. és *Bánkúti* 1975. 128–129. o.

*Függelék***Károlyi Bécs alatti portyája és Heister ellentámadása
egykorú osztrák forrásokban (1704. március 20–25.)****1.****A Wienerisches Diarium 1704. évi 66–67. számában megjelent híradások****Num. 66.**

Den 20 Martii als an dem Gründonnerstag erhuben sich sambtliche Kayser- und Königlich-Majestäten, wie auch die Durch[euchtigen] Junge Herrschafften mit den vornehmsten Ministern und Damen nach der Hof-Kirchen bey den W. W. EE. PP. Aug. und verrichteten allda öffentlich Ihre Oesterliche Andacht, nachdem wohnten Sie bey der Predig und übrigem Gottes-Dienst; Von dar begaben sich Dieselbe allerseits nach der Kayserl[ichen] Burg, allwo Ihre Majestäten der Römische Kayser und König 12. arme Männer Ihre Mayestäten aber die Röm[ischen] Kayser- und Königin sambt der Durch[euchtigen] Jungen Herrschafft 12. arme Weiber speiseten, ihre Füß waschten, und jeden mit einem Beutel mit Geld von neuer Kayserlichen Müntz beschenckten, auch dieselben mit den Hartschier- und Trabanten die übergeblibene Speisen tragend wieder nacher Hauß begleiten liessen; Nachdem giengen die sambtliche Herrschafften zur Tafel, des Abends aber verfügten Sie sich wieder in Dero Hof-Kirchen und warteten abermahlen dem gewöhnlichen Gotts-Dienst ab.

66. szám

Március 20-án, vagyis zöldcsütörtökön¹⁰⁰ mindegyik császári és királyi felség, mint ahogyan az ifjú herceg uraságok is, a legelőkelőbb miniszterekkel és hölgyekkel együtt az Ágoston-rendiek udvari templomába vonult, és ott nyilvánosan elvégezték húsvéti ájtatosságukat, meghallgatták a prédikációt, és részt vettek a többi istentiszteleten. Azután valamennyien a császári Burgba vonultak, ahol Őfelsége, a római császár és király 12 szegény férfit; Őfelsége, a római császár- és királyné a főméltóságú ifjú uraságokkal együtt 12 szegény nőt látott vendégül, megmosták lábukat, majd mindegyiküket megajándékozták egy zacskó pénzzel az új császári érmékből. Azután a hacsírosokkal¹⁰¹ és darabontokkal, akik a maradék ételt szállították, ismét hazamentek. Ezután az összes uraság asztalhoz ült, de este megint ugyanazon udvari templomba mentek, és ismételten meghallgatták a szokásos istentiszteletet.

¹⁰⁰ Nagycsütörtök német nevének tükörfordítása a Magyar Katolikus Lexikon szerint éppúgy eredhet a liturgikus zöld színből, mint a *grinen* (sírní) igéből.

¹⁰¹ Az eredetileg íjászokból álló (de erre már csak nevében utaló) Hartschier- (utóbb Arciere-)testőrséget magyarosan hacsírosoknak hívták.

Heuth den 21. Mart. am Charfreytag hat Sich der Kayserl[iche] Hof abermahlen sowohl des Mittags als Abends bey dem Gottes-Dienst in der Hof-Kirchen eingefunden. So ist ingleichen auß dem hiesigen Burgerl. Zeug-Hauß vieles Provianth wieder zu dem Heysterischen Corpo abgeführt worden, von wannen man vernimbt, daß der commandirende H[er]r General alle an der Leutha und in der selbigen Nachbarschafft liegende Mannschafft zusammenziehen, und würcklich vor Eysenstadt darinnen der Caroli mit 700. sich befindet, geruckt seyn solle, umb durch Occupierung dieses Platz denen in 2 biß 3000 starck da herumb streiffenden Rebellen, so allerhand Feindseligkeiten mit Abbrenn- und Außplünderung ein und andern Orths, wie auch würcklich beschehener Hinwegnehmung einig angetroffenen Dähnischen Bagage verüben, den Ruck-Marsch abzuschneiden, und, wie man sagt, den mit seiner croatischen Militz auff dem Marsch begriffenen Hrn. Gen. Pálffy, wie auch den von unten gegen Ofen mit 12 000 theils Teutsch, theils Ratzischer Mannschafft anruckenden H[er]rn Gen[eral] Nehm abzuwarten; Von deren guten Unternehmungen alsdann hoffentlich etwas mehrers zu vernehmen seyn wird.

Num. 67.

Sambstag den 22. Martii. Heut entstunde in hiesiger Nachbarschafft ein Allarm, weiln etliche Troupen vom Rebellischen

Ma, *március 21-én*, nagypénteken a császári udvar ismételten istentiszteleten vett részt délben is, és este is az udvari templomban. Eközben az itteni polgári hadszertárból megint sok élelmet szállítottak a Heister-féle csapattestnek, ami alapján feltételezhető, hogy a parancsnokló tábornok úr minden, a Lajtánál (*Leutha*) és annak környékén állomásozó csapatot összevonni szándékozik, és tényleg elindul Kismarton (*Eysenstadt*) felé, ahol Károlyi (*Caroli*) áll 700 [emberével],¹⁰² hogy ennek a helynek az elfoglalásával elvágja az ott portyázó 2-3000 lázadónak a visszavonulási útvonulását, akik mindenféle ellenségeskedést elkövetnek, hol egyik, hol másik helységet égetik fel és fosztják ki, mint ahogyan az odaérkezett dárok poggyászát is zsákmányul ejtették. Azt is beszélnek, hogy [Heister] be akarja várni a horvát katonaságával éppen meginduló Pálffy (*Pálffy*) generális urat, miként a délről Buda felé 12 000, részint német, részint rác katonával vonuló Nehem (*Nehm*) generális urat is.¹⁰³ Remélhetőleg később valamivel többet is megtudhatunk sikeres vállalkozásairól.

67. szám

Szombat, március 22. Ma riadó volt a szomszédságban, mivel a Duna mentén portyázott a lázadó rabló

¹⁰² A Károlyival lévő csapat létszáma alábecsülve áll itt, maga Károlyi önéletírásában csak a hátrahagyott gyalogság létszámát is kb. 1200 főnek írja, és mellettük említ két századnyi lovas. Károlyi önéletr. I. k. 89. o. Itt viszont még nem tudják, hogy Károlyi a lovasság zömével elindult Kismartonból.

¹⁰³ Pálffy János (1663–1751) gróf, horvát bán és Dietrich Heinrich von Nehem (†1713) báró, péterváradi parancsnok, ekkor mindketten altábornagyi rangban szolgáltak a császári seregben.

Raub-Gesindel an der Donau herauff gestreift, und zur Fischa, Schwächet und Zwölff-Axing geraubt und geplündert, hernach selbige Oerther angezündt und mit ihrem Raub sich wieder zuruck gezogen. Eben selben Abende wurden noch unterschiedliche Rebellen, wie auch andere verdächtige Personen, welche die Burger in den Vorstädten auff der Patrollirung ertappet, gefänglich eingezogen.

Eodem vernahme man von der Neustadt, wie das dasige Commendant H[er]r von Arnold nach erhaltener ordre von seiner unterhabenden Guarnison gestern Nachts 200. Mann vom Hollstein-Plönischen Regiment zu Fuß, nebst einem allda gestandenen Rittmeister mit 200. Pferdten und 100. Freywilligen von dasigen Inwohnern, so auff vier Tag mit Provianth versehen worden, gegen Ebenfurth marchiren lassen. Hingegen wäre des gantzen Laturischen Regiments Bagage allda eingeruckt und einquartirt worden.

Eben diesen Tag früh giengen ihre Majest[ät] der Römisch[er] König zu Fuß in Begleitung vieler Kayserl[icher] und Königl[icher] Ministern die heilige Gräber in den meisten Kirchen zu besuchen, und nachdeme verfügten Sich Dieselbe mit dem sambtlichen Kayserl[icher] Hoff benebens Ihrer Churfürstl[icher] Durchl[ucht] zu Pfaltz in die Hof-Kirchen der W. W. EE. PP. Augustinern und thäten die allda gewöhnliche Fasten-Andachten mit höchster Aufferbaulichkeit beschliessen.

Sontag den 23. Martii., als am H[eiligen] Ostartag empfiengen Ihre Kayserl[icher] und Königl[icher] Mayestäten von allen einhei-

csőcselék néhány csapata, és Fischát, Schwechatot (*Schwächet*) és Zwölffaxingot (*Zwölff-Axing*) kirabolták és kifosztották, majd ugyanezen helységeket felgyújtották, és zsákmányukkal ismét visszavonultak. Még ugyanazon az estén különféle lázadókat, ahogyan más gyanús személyeket is, a külvárosokban járőröző polgárok foglyul ejtettek.

Ugyanezen a napon, ahogy hírlik, Bécsújhelyből (*Neustadt*), hogy az ottani parancsnok, von Arnold úr a kapott parancs szerint az alája rendelt helyőrségből tegnap éjjel a Hollstein-Plön-ezred 200 gyalogos katonájával, és az ott állomásozó lovaskapitány 200 lovasával, valamint az ottani lakosok 100 önkéntesével, négy nap i élelemmel ellátva Ebenfurt felé vonult. Ellenben megérkezett oda a Latour-ezred teljes poggyásza, amelyet el is helyeztek.

Ezen a napon Őfelsége, a római király a császári és királyi miniszterek kíséretében korán elgyalogolt a legtöbb templomba, hogy meglátogassa a szent sírokat. Ezt követően úgy határoztak, hogy Őfelsége az egész császári udvarral, köztük a herceg pfalzi választófjedelemmel¹⁰⁴ az Ágoston-rendi udvari templomba megy a szokásos böjti áhítatra, legnagyobb épülésére.

Vasárnap, március 23. Húsvét szent napján a császári és királyi Felségek fogadták valamennyi hazai és a kül-

¹⁰⁴ A Wittelsbach-házból származó János Vilmos (1658–1716), 1690-től haláláig pfalzi választófjedelem. (1689-ben elhunyt első felesége Lipót császár féltestvére volt.)

misch- und ausländischen Ministern die gewöhn[ichen] Glückwünschungs-Complimenten, nachdem erhuben Sich Dieselbe mit Ihrer Curf[ürstlichen] D[u]r[ch][auch] zu Pfaltz nach der Dom-Kirchen und nach verrichtem Gottes-Dienst begaben Sich Dieselbe wieder in die Kayserl[iche] Burg, und speisten allda öffentlich; Selbigen Vormittag erhuben sich abermahlen ein blinder Lärm, indeme das Gerüchterschollen, als ob eine Parthey Rebellen gegen die Vor-Städte anrucke; nachdeme man aber genaue Kundtschafft einholen lassen, hat sich das gemachte grosse Geschrey und der Auff auch gantz falsch befunden, ausser daß man etliche Rebellen auß dem am Wiener-Berg gelegenen Waldt reiten gesehen, wovon die hiesige Burger und andere Leuth einen gefangen bekommen, und sambt andern verdächtigen Persohnen dahier eingebracht.

Montag den 24. Dito. heut früh seyndt Ihre Majest[ät] der Römische König unter Begleitung des H[er]rn Land-Marschalln und vieler Cavalliern, Ingenieren wie auch der Königl[ichen] Hartschiern und Jägern nebenst vieler Bürger zu Pferd umb sowohl wegen Anordnung der projectirten Linien als auch wegen der Ungaris[chen] Rebellen recognosciren gewesen, haben aber nicht das geringste von denselben angetroffen, immassen dieses Raub- und Brand-Gesindl auff Vernehmung, daß ein Detachement von Schlickischen Dragonern gegen sie im Anzug seye, sich zuruck gezogen, des Abends aber seynd abermahlen unterschiedliche Rebellen, Spionen und Mordbrenner, bey denen man würcklich Brieff und Brand-Mate-

földi miniszter szokásos jókívánóságait, majd ugyanők a pfalzi választófejedelem herceggel a dómba mentek, az istentisztelet után pedig ismét a császári várba vonultak, ahol nyilvánosan étkeztek. Ugyanezen a délelőttön ismét vaklárma volt annak a híresztelésnek a következtében, hogy a lázadók egy portyázó csapata állítólag bevonult a külvárosokba. Miután azonban pontos híreket szereztek, kiderült, hogy a nagy kiabálás és felhajtás teljesen alaptalan. Kivéve azt, hogy láttak néhány lázadót kilovagolni a Bécsi-hegyen lévő erdőből, akik közül az itteni polgárok és más emberek egyet el is fogtak, és más gyanús személyekkel együtt ide behozták.

Hétfő, 24-e. Ma korán reggel Öfelsége, a római király,¹⁰⁵ a tartományi marsall úr és sok lovag, mérnök, valamint a királyi testőrök és vadászok kíséretében sok lovas polgárral egyetemben felderítésre indult, egyrészt, hogy intézkedjenek a tervezett védelmi vonalokról, másrészt, hogy a magyar lázadókat kikémleljék, közülük azonban eggyel sem találkoztak, mivel ez a rabló és gyújtogató csöcselék megtudta, hogy a Schlick-dragonosok egyik különítménye ellenük vonul, így visszahúzódtak. De este felé ismét idehoztak különféle lázadókat, kémeket és gyilkos gyújtogatókat, akiknél valóban találtak levelet

¹⁰⁵ A trónörökös, József főherceg értendő.

rialien gefunden, ja gar einer von diesen den Marckt Fischau verbrennen mitgeholfen haben soll, dahier eingebracht, welche ihren verdienten Lohn ehstens bekommen dörrften.

Dienstags den 24ten [sic!] Mart. kame früh umb 6. Uhr aus dem Reich der Posta hier an, der Kayserliche General-Feld-Zeugmeister Herr Graf von Friesen, so wie Welt-kündig, hiebevör mit grosser Tapfferkeit Commandant in der Vestung Landau gewesen, umb von allen dem jenigen, was sowohl zwischen denen hohen Häuptern einiger derer hohen Allijrten selbst als insonderheit derer Engell- und Holländischen an Selbige abgeschickten Ministers zu Außführung einer glücklichen Campagne bey denen bißherigen deßwegen besonders angestellten Conferentzien, denen sambt den Kayserl[ichen] H[er]rn Gen[eral] Lieutenant Er mit beygewohnt, verabredet und geschlossen worden, an Ihre Kays[erliche] Majest[ät] außführliche Relation abzustatten, und nachdem hinwieder zu Dero Commando nach denen Linien abzugehen.

Eodem langten vom General Heisterischen Corpo die beede Herren Grafen Köry und Nadasti allhier an, mitbringend die gewisse Nachricht, daß nachdem jüngstgedachter massen der Kayserl[iche] General-Feld-Marschall Graf von Heister zu Ebenfurth die Troupen zusammen ziehen lassen, und von

és gyűjtőeszközöket, sőt, egyikük minden bizonnyal részt vett Fischa mezőváros (*Marckt Fischau*) felgyűjtésében. Az ilyenek rögvest megkaphatták megérdemelt jutalmukat.

Kedd, március 24. [helyesen: 25.]¹⁰⁶ Kora reggel, 6-kor megérkezett a birodalmi posta. A császári tábornagy, von Friesen gróf úr, aki, miként az egész világ tudja, korábban Landau erődjének parancsnokaként nagy bátorságot tanúsított,¹⁰⁷ a császári főhadvezér¹⁰⁸ úrral – akivel együtt részt vett azokon a konferenciákon, amelyeket az eddigiéknél sikeresebb hadjárat érdekében rendeztek néhány fontos szövetséges magas rangú vezetővel, különösen az angolok és a hollandok által őhozzá [von Friesenhez] küldött miniszterekkel egyetemben – megbeszélték és elhatározták, hogy mindenről, ami[ről ezeken a konferenciákon szó esett,] részletes jelentést tesz Ő császári Felségének, s azután ismét visszatér parancsnoki helyére.

Ugyanaznap megérkezett a Heister generális-féle hadtesttől a két gróf, Kéry (*Köry*) és Nádasdy (*Nadasti*),¹⁰⁹ és azt a biztos hírt hozván, hogy miután az imént említett császári tábornagy, Heister gróf Ebenfurthnál (*Ebenfurth*) összevonta a csapatait, és onnan tüzer-

¹⁰⁶ Az e napi híradás már az örökösödési háború nyugati hadszínteréhez kapcsolódik, de az érintett kronológiai problémák szempontjából önmagában a dátumtévesztés is figyelemre méltó, ezért közöljük.

¹⁰⁷ Julius Heinrich von Friesen (1657–1706), 1702-ben birodalmi grófi címét is a Landaunál tanúsított helytállásáért kapta.

¹⁰⁸ A *Generalleutnant* az adott hadjárat évből egy hadszíntéren lévő császári csapatok fővezérének címe volt, lényegében az uralkodó hadvezéri helyettesének felelt meg. Itt Badeni Lajosról van szó.

¹⁰⁹ Kéry János (†1731) gróf, királyi főlovászmester és a frissen császári tábornokká kinevezett Nádasdy Ferenc (1655/56? – 1723) gróf.

dar mit der bey sich habenden Artiglerie die Leytha passiret, und auff die Eysenstadt angerucket, hätte er den Orth gantz von Rebellen lár gefunden, massen nicht allein der Caroli mit der Cavallerie den Tag zuvor, sondern auch ein Stund vor obgedachten H[er]rn Gen[eral] Ankunfft die völlige Rebellische Guarnison, vermög des von ihnen auff den Bergen angezündten Losungs-Feuer, sambt 6. Stucken und vielen Wägen mit Raub sich davon gemacht, und gegen den See gezogen; Weswegen der Herr General die bey sich gehabte Infanterie und Artiglerie in bemeldter Stadt zuruck lassend, sofort mit der Cavallerie dem Rebellischen Feind geschwind nachgefolgt, und bey Puerbach 6. Stuck, sambt 60. Wägen mit Proviant im Morast steckend, angetroffen und selbe benebens Niedermachung der Convoy sambt Bagage und Raub wieder abgenommen, mithin den Marsch ferner nach dem Neusidler-See angetreten. Unterwegs bey einem Berg ohngefehr gegen 800. Rebellen angetroffen, solche sogleich angefallen, geschlagen, bey 500. getödtet, und viele gefangen, 10. Standarten nebst 14. Stucken erobert, die übrigen aber in solche Verwirrung gebracht, daß sie umb desto geschwinder mit der Flucht sich salviren zu können, den auff den Pferdten gebundenen Raub abgeschnitten, hinweg geworffen, und über Halß und Kopff in den nechst-gelegenen Wald sich retiriret; Darauff hätte sich der Herr General mit der Cavallerie nach Goltz gewendet, von wannen so gleich bey 300. Rebellen Feuer herauß gaben, auch etliche von uns erlegten, als aber mit Macht auff sie gesetzt wurde, salvirten dieselbe sich in die

ségével átkelt a Lajtán (*Leytha*), majd Kismartonhoz (*Eysenstadt*) vonult, a helyet a lázadóktól teljesen üresen találta, mivel nemcsak Károlyi (*Caroli*) vonult ki onnan lovasságával egy nappal korábban, hanem a nevezett tábornok érkezése előtt egy órával a lázadók egész helyőrsége is elmenekült, az általuk a hegyeken gyűjtött jelzőtűznek köszönhetően, 6 ágyúval és sok, rabolt dologgal teli kocsival, és a tó felé húzódtott. Ezért a tábornok úr gyalogságát és tüzérségét az említett városban hátrahagyva, lovasságával rögtön követte a lázadókat, és Feketevárosnál (*Puerbach*) talált 6 ágyút, 60 kocsit, amelyek élelmiszerral megrakodva elakadtak a mocsárban, ezeket a konvoj lemészárlásával, a poggyásszal és a zsákmánnyal együtt visszaszerezte, és tovább vonult a Fertő felé. Útközben egy hegy mellett mintegy 800 lázadóba ütközött, ezeket rögtön megtámadta, megverte, mintegy 500-at megölt, sokat foglyul ejtett, 10 zászlót és 14 ágyút szerzett, a többieket pedig úgy megzavarta, hogy ezek, a minél gyorsabb menekülés céljából, a lovakra kötözött zsákmányt levágták és eldobálták, és fejevesztve menekültek a közelben fekvő erdőbe. Erre a tábornok lovasságával Gálos (*Goltz*) felé fordult, ahonnan mintegy 300 lázadó tüzet nyitott. Néhányan elestek a mieink közül is, de amikor a lázadók erővel találták szembe magukat, akkor a templomba és a temetőbe menekültek.¹¹⁰ Közben tűz

¹¹⁰ Minden bizonnyal a templom körüli, fallal övezett temetőről van szó.

Kirch und Freyt-Hoff, unterdessen fienge der Orth Feuer, und gienge im Rauch auff; Der Herr General verliesse sofort den Orth und befahle, daß die Infanterie mit der Artillerie und Bagage nach Neusidel marschiren, und allda verbleiben sollte, Er aber verfolgte noch mehrers den nach der Insul Schütt fliehenden Rebellischen Feind, und nachdem indessen der H[er]r Gen[eral] Kundtschafft erhalten, daß etliche Rebellische Truppen zu Pferdt der Donau hinauff gestreiff, auch grosse Schaden verursacht, commandirte Er sogleich unter dem Schlickischen Obrist-Lieut[enant] H[er]rn Stadelmayer etliche 100. Dragoner nacher Schwandorff hinauff, umb diesen Raub-Gesindl nachzugehen, von wannen der H[er]r Rittmeister Graf Heyster des Generalen H[er]r Sohn auff Parthey gehen, so glücklich gewesen, daß Er ein Troupp vonselben angetroffen, zerstreuet, viele davon niedergemacht, und benebens Befreyung der Gefangenen wie auch Wieder-Abnehmung vieler Bagage, worunter man meynt die Dähnische zu seyn, und andern Raubs grosse Beuthe gemacht.

ütött ki, és minden füstbe borult. A tábornok azonnal elhagyta a helységet, és megparancsolta, hogy a gyalogság a tüzéséggel és a poggyással vonuljon Nezsiderbe (*Neusidel*), és maradjon ott, ő azonban még tovább üldözte a Csallóköz (*Insul Schütt*) felé menekülő lázadó ellenséget, és miután a tábornok úr hírül vette, hogy egynémely lázadó lovascsapat a Duna mentén felfelé portyázik, és nagy károkat okoznak, a Schlick[-ezred] alezredesét, Stadelmayer urat néhány 100 dragonyossal Schwandorff irányába rendelte,¹¹¹ hogy kövesse ezt a rabló bandát. Onnan a tábornok úr fia, Heister (*Heyster*) kapitány úr portyára indult, és olyan szerencséje volt, hogy találkozott az egyik [lázadó] csapattal, szétszórta őket, sokakat levágott, és a foglyok kiszabadításán kívül sok poggyászt visszaszerzett, amely között, úgy vélik, a dánoké is ott volt, és más rablott holmiból nagy zsákmányt ejtett.

2.

A *Der Post-tägliche Mercurius* 1704. március 26-ai számában megjelent híradások

Auß Wienn

Verwichenen Oster-Sambstag ist ein Corpo von denen Rebellen in ohngefähr 2000 starck biß an das zwey Stund von hier gelegene Marckt Schwechät angeritten, alldort

Bécsből

Az elmúlt Nagyszombaton a lázadók egyik hadteste, egy kb. 2000 fős sereg megrohanta az innen kétórányira fekvő mezővárost, Schwechatot,

¹¹¹ Ilyen nevű települést nem sikerült biztosan azonosítani, az alsó-ausztriai Schwadorf Scwechattól délkeletre még az első katonai felmérésen is Schwandorffként szerepel ugyan, de az itt tárgyalt 22/23-ai események forgatagában túlságosan távolinak tűnik. Végső soron nem zárhatjuk ki persze, hogy újabb csallóközi egységek bukkantak fel a Lajtán túl, de valószínűbb, hogy valamelyik Fertő melléki település német nevének (talán épp Károlyi pihenőhelyének, Zurndorfnak) eltorzításáról van szó, és a bécsi hírlapszerkesztők ezt vélték Schwa(n)dorfnak.

einige Persohnen so sich zu Gegenwehr gestellt, nidergesäbelt, das Capuciner-Closter außgeplündert, Kelch, Ciboria, und andern Kirchen-Ornat hinweg geraubt, und etliche Häuser abgebrandt, etwelche Dänische Bagage haben sie etwas weiters daraussen auff der Strassen überkommen, und etlich Mann von der schwach dabey befindlich gewesenen Escorte getödtet, haben sich nicht lang so nahe bey hiesiger Stadt auffzuhalten getrauet, sondern seynd widerumb noch Vormittag in den Schwandorffer Waldt zuruck gangen, Nachts aber um 8 Uhr hat man das Dorff Hunberg in Brandt gesehen, und mitten in allhiesiger Stadt das Feuer im Himmel abnehmen können. Es ist diesen Abend ein grosses Flüchten von dem Landt-Volck herein gewesen, und hat man alle rühmliche Praecautiones, im Fall sie etwas weiters anhero versuchen wolten, genommen; die Burgerschafft auff die vornehmste Plätze postiret, auff der Stuben-Posten Stuck auffgeführt, die Königl. Hartschier aber und Feld-Reut-Knecht zu Pferdtt nebst der burgerlichen Reuterey vor die Vorstädt hinauß rucken lassen. Folgenden heiligen Tag Mittagszeit ist ein sehr grosser Allarme worden, und das Flüchten auß denen Vorstädten gantz häufig gewesen, hat sich aber falsch befunden, und war von keinen Feind nichts zu sehen gewest, jedoch aber wurde nicht unterlassen, so wohl in- als vor der Stadt fleissige und starcke Wacht zu setzen. Ihro Kayserl[ichen] und Königl[ichen] Majestäten, wie auch die Durchleuchttesten Prinzessinnen seynd dannoch

ott aztán egynéhány személyt, akik ellenálltak nekik, lekaszaboltak, kifosztották a kapucinus kolostort, elrabolták a kelyhet, az ostyataratót és más egyházi öltözetet, és felgyújtottak néhány házat. Valamivel távolabb, kint az úton elfogtak valamiféle dán poggyászt, és a gyér számú kíséretből néhány embert megöltek. Nem szándékoztak sokáig e város közelében maradni, hanem még délelőtt visszavonultak a schwandorffi erdőbe. Este 8 órakor azonban az emberek látták Himberg (*Hunberg!*) falut lángolni, még a város közepén is lehetett látni az égen a tűz [fényét]. Ezen az estén a falusi nép nagy számban menekült ide, és minden előkészület megtettek arra az esetre, ha [a lázadók] esetleg tovább próbálkoznának. A polgárság a legfontosabb állásokban örködött, a Stuben-őrállításba¹¹² ágyút is vittek, a királyi hacsíros testőrséget, a táborig lovászságot¹¹³ a lovas polgárőrséggel együtt kiküldték a külvárosokba. A következő szent napon, dél körül nagy riadó volt, és nagyon sokan menekültek el a külvárosokból, de a riadó hamisnak bizonyult, és nem láttak egy ellenséget sem, de nem szüntették meg sem a bel-, sem a külvárosban a buzgó és erős őrséget. A császári és királyi Felségek, valamint a fenséges hercegnők délután 2 órakor a Szent István[-dóm]ba

¹¹² Bizonyára Bécs négy középkori kapujának egyike, a Stubenburg kapu értendő, amelyet a városi őrség védett.

¹¹³ Czigány István lektori megjegyzése szerint a mezei haderőbe beosztott, fegyveres lovászokról van szó.

nach 2 Uhr Nachmittag bey St. Stephan zum Gottes-Dienst erschienen. Montags frühe haben sich Ihre Königliche Majestät, Ihre Durchleucht Printz Eugenius von Savoyen nebst einer Anzahl von vil vornehmen, hier anwesenden Officieren und Hof-Cavallerien, wie dann in Begleitung dero gewöhnlichen Garde zu Pferd der Burgerlichen Cavallerie einigen berittenen Jäger in allen etwa 3 biß 400 Pferd starck biß gegen das Neugebäu hinaußbegeben, und den Umkreyß hiesigen Vorstadt recognoscirt, auch wie selben zu fortificiren wären, sich allergnädigst vorstellen lassen, daß sie erst umb 12 Uhr wider zuruck in die Burgg kommen. Auff den Abend ist die Zeitung gebracht worden, daß die Rebellen geschlagen, auß Eysenstadt verjagt, und von Ihre Excellenz dem Herrn General von Heister verfolgt worden.

Extract-Schreiben Neusidel am See vom 23. Martii 1704

Obwohlen Herr General Heyster gesinet war, als den 21. dieses von Ebenfurth Abends aufzubrechen, so hat es wegen der Infanterie langen Außbleiben, auff den 22, müssen verschoben werden, und also den 23. dieses schier umb Mittag unseren Marsch auff Eisenstadt fortgesetzt, umb 2. Uhr allda angelanget, weilen aber die Rebellen unseren nicht erwartet, sondern eine Stund zuvor die Stadt verlassen, mit 4. Stücken und etliche 100. Wägen die Flucht genommen, hat der H[err] General anbefohlen, die Infanterie, Artiellerie und Bagage solle in Eisenstadt verbleiben; Ihre Excell[enz] der Herr General aber haben die Cavallerie genommen, den Feind verfolgt, solchen atrapiret, vil von selbigen erleget, unweit dem Neusidler See biß 500. welche sich in einen Thurn sal-

mentek istentiszteletre. Hétfőn reggel Ő Királyi Felsége és a főméltóságú Savoyai Eugén herceg, valamint sok előkelő, itt tartózkodó tiszt és udvari ember a szokásos udvari testőrség, a lovas polgárőrség és néhány lovasvadász kíséretében, [összesen] mintegy 3-400 lóval kilovagolt a Neugebäudeig, és megvizsgálták ennek a külvárosnak a környékét, és a legkegyelmesebben előterjesztették, hol kellene még azt megerősíteni, úgyhogy csak 12 óra felé értek vissza a Burgba. Estefelé hozták a hírt, hogy a lázadókat megverték és kiűzték őket Kismartonból (*Eysenstadt*), és Őexcellenciája, Heister generális úr üldözte őket.

Kivonat, Nezsider (*Neusidel am See*), 1704. március 23.

Habár Heister generális úr úgy tervezte, hogy 21-én estefelé elindul Ebenfurthból, de a gyalogság hosszas késlekedése miatt ezt 22-ére kellett halasztania, és így 23-án, majdnem dél felé tudták csak folytatni a mieink felvonulásukat Kismarton (*Eisenstadt*) felé, ahová 2 óra körül érkeztek meg. Mivel azonban a lázadók nem várták be a mieinket, hanem egy órával korábban elhagyták a várost, 4 ágyúval és néhány 100 szezérral elmenekültek, így a generális úr megparancsolta, hogy a gyalogság, a tüzérség és a poggyász maradjon Kismartonban, a generális úr Őexcellenciája azonban fogta a lovasságot, és elindult az ellenség üldözésére, csapdába ejtette őket, sokakat levágott közülük. Nem messze a Fertőtől mintegy 500-at,

viret, eingespehrt, umb selbige mit Feuer zu bewzingen, den Uberrest zerstreuet, auch die Bagage so sie uns abgenommen nebst den 4. Stücken abgejagt; der Caroli selbsten hat sich im Hemmet kümmerlich salvirt; Den 23. in aller Frühe haben die Unserigen in Göltz abgebrandt, weillen die Inwohner sich zur Gegenwehr gesetzet, die Kirchen auffgesprengt, und bey 200. Mann erleget, die Cavallerie verfolget noch immer den Feind.

akik egy toronyba menekültek, körülzárták, hogy tűzzel kényszerítsék őket [megadásra], a többieket szétszórták, a poggyászt, amit ők tőlünk raboltak el, a 4 ágyúval együtt visszavették. Maga Károlyi (*Caroli*) is nyomorúságosan, egy szál ingben menekült el. 23-án, kora reggel a mieink felégették Gálost (*Göltz*), és mivel a lakosok ellenálltak, felrobbantották a templomot, 200 embert levágtak, és a lovasság még mindig üldözi az ellenséget.¹¹⁴

3.

Bécs, 1704. március 22.

Johann Lorenz Trunckh von Guettenberg udvarmester levele János Ferenc freisingi hercegpüspökhöz (részlet)¹¹⁵

Hochwürdigist hochgebohner Fürsst, gnädigster Fürsst und Herr Herr etc. etc. Euer hochfürstlichen Gnadten muesz mehrmahlen laidter gehorsambist berichten: Dasz nach deme die ungarischen rebellen je mer zue avarzieren unnd jüngsthin mit über aus eingefahlener starckher Parthey dem Marckht Fischa theils abgebreunnf, sie auch anheunt Schwechät mit elich tausent Mann angefahren, selben auch neben noch andern herumb ligenten Dorfschafften an villen orthen in brandt gestockht, vil jämerlich

Nagyiszteletű, méltóságos, legkegyelmesebb herceg úr, Nagy Jóuram stb. stb. Hercegi Méltóságodat a legnagyobb alázatossággal, sajnos, ismételten arról kell tájékoztatnom, hogy miután a magyar lázadók egyre inkább előretörték, és nemrégiben egy kiváltképpen erős csapat részben felégette Fischa mezővárost,¹¹⁶ a minap pedig Schwechatot (*Schwechät*) támadták meg¹¹⁷ néhány ezer emberrel, amelyet a környező falvakkal együtt sok helyen felgyújtottak,

¹¹⁴ A néhány sorral fentebb említett torony minden bizonnyal azonos a gálosi templommal, a szövegben tehát ugyanarról az ostromról olvashatunk mindkét helyen. Hogy Károlyi egy szál ingben menekült volna, az túlzásnak tűnik. Bár csupán Károlyi saját, 25-én kelt jelentése és későbbi visszaemlékezései állnak rendelkezésünkre, az események gyors sodrásában mindvégig ura volt a helyzetnek: elképzelhetetlen, hogy levetkőzve tért volna nyugovóra, és álmából felriadva kellett volna menekülnie.

¹¹⁵ A müncheni bajor királyi levéltárban őrzött eredeti alapján közli *Iványi* 1933. 288. o. (No. 15.) A külzetére vezetett feljegyzés szerint 1704. április 6-án érkezett a címzetthez.

¹¹⁶ Ez az akció még Károlyi támadása előtt történt, március 16-án. Vö. *Bánkúti* 1975. 68. o.

¹¹⁷ Az időpont nehezen érthető: ha a levél valóban 22-én kelt, aznapi friss élményekről kellett volna szólania, de az előző jegyzetben említett március 16-ai portyázás is érintette Schwechatot.

zerhauet unnd fast biss auf eine Stundt lang sich heisiger Statt mit unzähliger anzahl genächert, das also gefahr halber die Stuckh umb unnd umb auf den wähl gefuehrt, unnd alles zur tapferer defension unnd gegenwöhr eiffrigist veranstaltet wirdt.

Wass Confusion bey disen auflauff in ganzen lanndt entstechet, ist fast nicht zu beschreiben, wie dan die Unterthannen aus villen Dorfschafften ten entloffen, Hausz und Hoff verlassen unnd alles sich sahziere[n] thüet.

[...] ¹¹⁸

Euer hochfürstlichen Gnadten etc. etc.

Threy underthenigst
gehorsambister diener

Johann Lorenz Trunckh
von Guettenberg m. p.

Wienn, den 22. Märti 1704.

igen siralmasan feldúltak, egyórányi távolságra megközelítették ezt a várost [Bécset] megszámlálhatatlanul nagy nagy számban. Így tehát a veszedelem miatt ágyúkat helyeztek el körben a védműveken, és mindenkit bátor védelemre és a legbuzgóbb ellenállásra utasítottak.

Szinte leírhatatlan, milyen zűrzavar keletkezett ennél a támadásnál az egész vidéken, midőn sok faluból elmenekültek a jobbágyok, hátra hagyván házuakat és földjüket, és mindenüket magukkal vitték.

[...]

Hercegségednek stb. stb.

hű alattvalója,
legalázatosabb szolgálja

Johann Lorenz Trunckh
von Guettenberg m. p.

Bécs, 1704. március 22.

4.

[Enzersdorf], 1704. március 25.

Everhardt jószágkormányzó levele János Ferenc freisingi hercegűspökhöz (utóirat) ¹¹⁹

P. S.

etc. etc. Auch genädigister Fürst und Herr etc. etc.

Vergangen heyligen Oster Abent hat man alhie so balt es völlig tag wordten, sehr starkh schiessen gehört, nach einer Stundt sache man gradt von der Stadt ein grosse prunst und erkante man das es Manswert, nach

P. S. ¹²⁰

stb. stb. Szintén a Legkegyelmesebb Herceg[nek] és Úr[nak] stb. stb.

Az elmúlt Szent Húsvét [elő]estéjén, majd virradatkor úgyszintén, itt mindenütt erős lövöldözés hallatszott, egy óra múlva a várostól egyenes irányban nagy tűz látszott, [melynek fényénél]

¹¹⁸ A levél hátralevő, gazdasági természetű részét Iványi Béla nem közölte.

¹¹⁹ A müncheni bajor királyi levéltárban őrzött eredeti alapján közli *Iványi* 1933. 288–289. o. (No. 16.) A külzetére vezetett feljegyzés szerint 1704. április 16-án érkezett a címzetthez.

¹²⁰ A latin Post Scriptum (utóirat) közkeletű rövidítése.

geringen Verlauff sache man gleich wider unterhalb ein prunst zu Schwechet. dise volvegte ein andere an den dorff Vischa und einer immer wider ein frische alsz Markh Vischa, Ellendt, Hasselau, Reglsbrun, Teütsch Altenburg, Himberg etc., also das man ehe 4 stundt verflossen, 12 orth gezelt, wo helles feyer und grosser rauch aufgangen, yber die ganze Statt gienge ein grosser rauch und von Manswert und Schwechet hat der windt die floken yber die Tanau bisz an die Statt getragen, ankommene von Wienn haben gemelt, dast auch von der Schwechet solche floken in die Statt Wienn geflogen.

Mannswörthöt (*Manswert*) ismerték fel. Rövid idő múlva lejjebb, Schwechat (*Schwechet*) felé ismét tüzet láttak. Ezután jött az újabb tűz Fischa falunál (*dorff Vischa*), majd újra és újra Fischa mezővárosban (*Markh Vischa*),¹²¹ Ellendben (*Ellendt*),¹²² Haslauban (*Haselau*),¹²³ Regelsbrunnban (*Reglsbrun*), Deutsch-Altenburgban (*Teütsch Altenburg*),¹²⁴ Himbergben stb. stb.,¹²⁵ tehát 4 óra leforgása alatt 12 helységet számoltak össze, ahonnan nagy tűz és füst szállt fel, a füst az egész várost belepte,¹²⁶ és Mannswörth (*Manswert*) és Schwechat (*Schwechet*) felől a szél a Dunán (*Tanau*) keresztül a városig fújta a pernyét, a Bécsből (*Wienn*) érkezők elmondták, hogy ilyesféle pernye Schwechatból Bécsig is elszállt.

Die rebellen haben alle diese Orth in einen straiß in höchsters eyll ausgeraubt, nachmahlsz angezündet, sehr vill leuth erschrocklich niedergehaut, man hat von Manswörth das Shreyen der leuth bisz in die Statt gehört, ainige von der Statt haben sich auf Zillen yber den vorbey rinenten Tanau arm und durch die Au bisz an den Tanau fluss gewagt, da sye mit betriebten

A lázadók mindezeket a helységeket egyetlen portya során a legnagyobb sietséggel kirabolták, még egyszer felgyújtották, sok embert szörnyű módon felkoncoltak, Manswörthből a városig elhallatszott az emberek jajkiáltása. Néhányan a városból ladikokon az előttük folyó Duna-ágon (*Tanau*) és az Au-n át egészen a Duna folyóig merészkedtek,

¹²¹ A mai Fischamend, amely történelmileg két részből áll, ezek neve ma is Fischamend-Dorf és Fischamend-Markt.

¹²² Ma Haslau-Maria Ellend része.

¹²³ Ma Haslau an der Donau.

¹²⁴ Ma Bad Deutsch-Altenburg.

¹²⁵ A felsorolt települések Schwechattól Deutsch-Altenburgig egymást követik a Duna jobb partján nyugatról kelet felé, szemközt a főmeder túlsó partjától kissé távolabb fekvő Enzersdorf (ma Groß-Enzersdorf) városával. Deutsch-Altenburgtól keletre Hainburg városa található (ma Hainburg an der Donau), Himberg pedig Schwechattól és Zwölfaxingtól délre, ez utóbbi légvonalban 15, az előbbi pedig 30 km-re Enzersdorftól, így mindkét települést érinthette a kurucok gyújtogatása, de a bécsi angol követ, lord Stepney tudósításából biztosan tudjuk, hogy Himberg valóban lángokban állt.

¹²⁶ Értsd: a Duna túlsó partján felgyújtott falvak füstjét a nagy szél Enzersdorf városáig vitte.

äugen gesehen, wie die rebellen auf den anderen landt denen armen leutten mit blossen säblen nachgeritten, ainige Ellendt nidergehaut. andere ins wasser gesprengt und sonst in vill weeg grausamb barbarisch verfahren, das grosse Ellent und der ungleublibhe schaden, so innerhalb 4 stundten disen landstrich betroffen ist unmiglich zu beschreiben. Jetzt ist der boden an der Leithe fast in den erbärmlichen standt alsz Er anno 83. geratten, diser boden und ganzen Marchfeldt aber ist nun in der aller eusseristen gfar, massen die rebellen der sicherm Kundtschaft nach, an der March tag und nacht an flössen und Zillen arbeiten, umb ybersezen zu können, sollen 15 bis 20 000 seyn, wan innerhalb 8 tagen dennen rebellen kein Bataille abgewonnen, oder sonst ein empfindlicher abbruch beschihet, ist unmiglich das diser boden mehr sicher ist, ich stehe also in grester leib und lebens gfar, versichere aber Euer hochfürstliche Gnaden unnterthenigst, das ich die mir gnädigist anuerttraute statt und Herrschafft so lang mir Gott das leben lasset nit verlassen werde, sollte Gott verhengeny yber nach, das ich hie von dennen rebellen solte nider gehaut werdten, bitte ich allein Euer hochfürstliche Gnaden unnterthenigst, der meinigen in hochfürstlicher Gnaden zu gedenkhen, zu dennen ich mich euch unnterthenigst gehorsambist empfelche. Actum ut in litteris, den 25. Martii 1704.

F. F. Freicherr von Euerherdt m. p.

ahol szomorúan látták, hogy a lázadók a másik oldalon a szegény embereket kivont szablyákkal üldözték, néhány nyomorultat levágtak, másokat a vízbe szorítottak, és sok más kegyetlen barbárságot követtek el; lehetetlen leírni azt a nagy nyomorúságot és hihetetlen károkat, amelyek ezt a vidéket 4 óra leforgása alatt sújtották. A Lajta (*Leithe*) menti föld most majdnem ugyanolyan siralmas állapotban van, mint amilyenbe '83-ban került.¹²⁷ Ez a föld és az egész Morvamező most a legnagyobb veszélyben van, mert biztos hírek vannak róla, hogy a lázadók a Morva folyónál éjjel-nappal dereglyéken és tutajokon dolgoznak, hogy átkelhesenek rajta, 15-20 000-en lehetnek, ha nyolc napon belül nem nyerünk csatát a lázadókkal szemben, akár még egy fájdalmas betörés is bekövetkezhet, és ez a föld már egyáltalán nem lesz biztonságban. Én tehát a lehető legnagyobb testi és életveszélyben vagyok, de a legalázatosabban biztosítom róla hercegi Kegyelmisségedet, hogy a kegyesen rám bízott várost és uradalmat, amíg Isten éltet, nem fogom elhagyni, és ha Isten úgy rendeli, hogy a lázadók levágjanak, akkor legalázatosabban kérem hercegi Kegyelmisségedet, hogy gondoljon az enyéimre hercegi kegyelmmel. Melyekre nézve a legalázatosabban és legengedelmesebben ajánlom magamat. Kelt, amint a levélben áll, 1704. március 25-én.

F. F. Freiherr von Euerherdt m. p.

¹²⁷ Ti. Bécs török ostroma idején, amikor tatár hadak is pusztították a vidéket.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- AR I/I. k. II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Közli *Thaly Kálmán*. I. k. (1703–1706) (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, I. k.) Pest, 1873.
- AR I/IV. k. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez, 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán*. I. k. 1704–1705. (Archivum Rákócziánium. I. oszt. IV. k.) Budapest, 1875.
- AR II/I. k. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli *Simonyi Ernő*. I. k. [1703–1705.] (Archivum Rákócziánium. II. osztály: Diplomátia, I. k.) Pest, 1871.
- Bagi* 2016. *Bagi Zoltán Péter*: Az 1712. évi pozsonyi királykoronázás a Wienerisches Diariumban. In: Snem roku 1715 a Uhorská spoločnosť v 18. storočí. – Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században. Ed. *Peter Kónya*. Prešov, 2016. 152–160. o.
- Bagi* 2022. *Bagi Gábor*: Dán csapatok Szolnok környékén 1705–1707-ben. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve, XXX. Szolnok, 2022. 315–328. o.
- Bánkúti* 1975. *Bánkúti Imre*: A kurucok első dunántúli hadjárata. (1704. január–április.) (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 78.) Budapest, 1975.
- Bánkúti* 1976a. *Bánkúti Imre*: Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) I. rész. 1704. január 11. – március 21. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 7. Szerk. *Kanyar József*. Kaposvár, 1976. 51–130. o.
- Bánkúti* 1976b. Rákóczi hadserege, 1703–1711. Vál. és bev. *Bánkúti Imre*. Budapest, 1976.
- Bánkúti* 1977. *Bánkúti Imre*: Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) II. rész. 1704. március 22. – április 30. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 8. Szerk. *Kanyar József*. Kaposvár, 1977. 65–122. o.

- Bánlaky* 1941. XVIII. k. *Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Tizennyolcadik rész. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése, 1701–1714.* Budapest, 1941.
- Baráth – Mészáros* 2021. *Baráth Julianna – Mészáros Kálmán: Károlyi Sándor kiadatlan levelei Bercsényi Miklóshoz (1705–1708).* In: „Az ifjak tanítása oly nagy jó.” Tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére. Szerk. *Fogarassy Zoltán – Mészáros Kálmán – Török Péter.* Debrecen, 2021. 39–90. o.
- Broucek* 1985. *Broucek, Peter: Die Kuruzzeneinfälle in Niederösterreich und in der Steiermark, 1703–1709. (Militärhistorische Schriftenreihe, 55.)* Wien, 1985.
- Csányi-krónika Csányi János magyar krónikája 1670–1704. Közli *Paur Iván. Magyar Történelmi Tár, 5.* (1858) 5–231. o.
- Esze* 1954. *Esze Tamás: Acta Reviczkyana. Levéltári Közlemények, 25.* (1954) 152–169. o.
- Esze* 1955. Kuruc vitézek folyamodványai, 1703–1710. Összeáll., bev. és jegyz. *Esze Tamás.* Budapest, 1955.
- G. Etényi* 2007. *G. Etényi Nóra: Az ónodi országgyűlés a Wienerisches Diariumban és a The Boston News-Letter-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 120.* (2007) 4. sz. 1316–1336. o.
- Hanskarl* 1938. *Hanskarl Erzsébet: Budai, óbudai és pesti hírek a „Wienerisches Diarium” első ötven évfolyamában (1703–1752.). A Fővárosi Könyvtár évkönyve, VIII.* (1938) 181–237. o. Különlenyomatban önálló kiadványként lásd Tanulmányok. Fővárosi Könyvtár, XII. Budapest, 1939.
- Iványi* 1933. *Iványi Béla: Levelek a freisingi püspökhöz a kurucok alsóausztriai betöréseiről, 1703–1707. Hadtörténelmi Közlemények, 34.* (1933) 1. sz. 265–304. o.
- Kamenický* 2008. *Kamenický, Miroslav: Onódský snem v zкарdle novín Wienerisches Diarium. In: Memorialis – historický spis slovenských stolíc. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala pri príležitosti 300. výročia tragických udalostí na počesť turčianskych martýrov Melchiora Rakovského a Krištofa Okoličániho 7. a 8. júna 2007 v Martine. Ed. Miloš Kovačka – Eva Augustínová.* Martin, 2008. 47–56. o.
- Károlyi önéletr. *Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László. [Thaly Kálmán előszavával.] I–II. k.* (Magyar Történelmi Emlékek IV–V.) Pest, 1865.

- KO V. k. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. S. a. r. *Géresi Kálmán*. Budapest, 1897.
- Kovács* 1988. *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. (Magyar História. Életrajzok.) Budapest, 1988.
- Kökényesi* 2015. *Kökényesi Zsolt*: Mise és presztízs. A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között. *Századok*, 149. (2015) 4. sz. 905–939. o.
- Kövér* 1930. *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. *Föld és ember. Tudományos Szemle*, 10. (1930) 3–47., 91–139. o.
- Markó* 2003. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.) S. a. r., [bev., kieg. jegyz., bibliográfia és mutatók] *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2003.
- Markó* 2014. I. k. Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. I. k. S. a. r. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2014.
- Mészáros* 2000. *Mészáros Kálmán*: Dunántúli lovasezredek Károlyi Sándor kuruc generális 1704. január–áprilisi hadjáratában. In: „Huszárok a történelem forgószínpadán”. Tudományos konferencia. Sárvár, 2000. szeptember 14–15. Szerk. *Söptei István*. (Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai 5.) Sárvár, 2000. 49–75. o.
- Mészáros* 2018. *Mészáros Kálmán*: „Szegény Apestaki doktor veszedelme.” Az ágasegyházai ütközet, 1704. május 22. In: *Res publica confoederata: Tanulmányok Zrínyi Ilona születésének 375. és halálának 315. évfordulója tiszteletére*. Szerk. *Óze Sándor – Szelke László*. Budapest, 2018. 72–83. o.
- Mészáros – Csákvári* 2019. *Mészáros Kálmán – Csákvári Kristóf*: Báró Károlyi Sándor itineráriuma, 1703–1711. I. rész: 1703. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2019) 4. sz. 909–942. o.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- MNL OL P 285. Festetics család keszthelyi levéltára. Sallér család levéltára, család által rendezett iratok.
- MNL OL P 396. 1. Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta publica. 1. Acta Rákócziána.

- MNL OL P 398. Károlyi család nemzetségi levéltára. Missiles.¹²⁸
- MTK II. k. Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig. Négy kötetben. Főszerk. *Benda Kálmán*. II. k. 1526–1848. Budapest, 1983².
- Pásztor* 1945. *Pásztor Lajos*: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. 1698–1703. *Magyar Könyvszemle*, 69. (1945) 1–4. sz. 99–121. o.
- Posch* 1968. *Posch, Fritz*: Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kuruzzenstürmen. Graz, 1968¹ és 1986².
- Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. *Ratzenhofer, Gustav*: Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. Verlag des K. K. Generalstabes. Ser. I. Bd. VI.) Wien, 1879.
- Rónai Horváth* 1896. II. *Rónai Horváth Jenő*: Magyar Hadi Krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. Második rész: A mohácsi vésztől a legújabb korig. Budapest, 1896. (A *Hadtörténelmi Közlemények* melléklete.)
- RT II. k. Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz, 1703–1711. A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredetiek után közli *Thaly Kálmán*. (Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, II. k.) Pest, 1868.
- RTü Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet[ek] anyagát felkutatta, vál., szerk., az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*. A jegyz. írta és a mutatókat összeáll. *Bánkúti Imre*. I–II. k. (Magyar Századok.) Budapest, 1973. – 2. kiad. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) Budapest, 2004. (NB. a pontosabb szöveggondozás miatt az első kiadást idézzük!)
- Sípos – Markó* 2016. *Sípos Ferenc*: Felvidéki hadi események 1704 tavaszán. Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 506–531. o.

¹²⁸ E két utóbbi fond teljes Rákóczi-kori iratanyaga digitalizát másolatban is elérhető: Acta Rákócziána. A Károlyi-levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk. Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta Mészáros Kálmán. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika. Arcanum, 2011. (DVD-ROM)

- Szalay* VI. k. *Szalay László*: Magyarország története. VI. k. A karloviczi békekötéstől a szatmári békéig, 1700–1711. Pest, 1859¹–1866². (NB. a mű 1707-tel megszakad!)
- Thaly* 1892. *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család, 1470–1835. III. k. Budapest, 1892.
- ThEu *Theatrum Europaeum*. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. / Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas. Vál., a bev. tan. írta, a jegyz. és mutatókat összeáll. *Kincses Katalin Mária*. Ford. *Tuza Csilla*. (Rákóczi Források.) Budapest, 2013.
- Walther* 1872. Károlyi Sándor naplójának töredéke 1703-ból. Közli *Walther Imre*. *Századok*, 6. (1872) 10. sz. 713–716. o.

Kálmán Mészáros – Csilla Tuza

THE RAIDS OF SÁNDOR KÁROLYI KURUC GENERAL UNDER VIENNA.

PART I.

21–22 MARCH 1704

(Summary)

Sándor Károlyi, a Kuruc general, led several successful raids into Lower Austria, reaching the outskirts of Vienna on three occasions. Hungarian and Austrian military historiography has already partially dealt with these raids, but in the process of compiling Károlyi's itinerary as a general, it became clear that the exact route and time of these raids could not be clarified in any satisfactory way due to the lack of detailed sources. For example, Károlyi's raid on 21 March 1704 is mentioned in his autobiography a day earlier, and later literature has taken it over, although Károlyi's own report to Prince Ferenc Rákóczi II of 25 March and the sources in Vienna make it clear that the diversionary operation took place on Good Saturday, not Good Friday. Károlyi marched from Kismarton (Eisenstadt) to Schwechat with the aim of preventing an attack by Marshal Siegbert Heister, the Imperial Generalissimo stationed at Ebenfurt. However, the successful operation (raid and burning of Fische, Schwechat, Zwölfaxing, Mannswörth, Himberg, etc.) proved to be too late, as Heister launched an attack on the headquarters of the Kurucs near Lake Fertő on the same day that Károlyi and the cavalry were marching under Vienna. The Kuruc commander-in-chief, who had returned to Nezsider (Neusiedl am See) on the afternoon of 22nd, was faced with the fact that in his absence the imperial army had driven the Kuruc infantry out of Kismarton and then caught up with and defeated them at Feketeváros (Purbach am Neusiedler See). (Earlier literature also misidentified the date of the battle of Feketeváros, but the sources under review now make it clear that it took place on 22 March, not 21.)

Although Károlyi tried to fight the pursuing imperial troops, the loose discipline of his own troops and the slowness of the pursuers finally led him to retreat. Taking full advantage of his few hours' head start, he succeeded in reaching Pápa, where Heister's troops did not follow him. In the midst of the retreat, an interesting episode in the fighting was the siege of the fortified church of Gálos (Gols), where some of the Kuruc infantry who had fled from Feketeváros took refuge and tried to defend themselves – without success. Károlyi's skilfully executed action, which terrified the surroundings of Vienna and the imperial city itself, was therefore ineffective, while Heister's counter-attack, launched at the same time, proved overwhelming, because the local Kuruc forces were dispersed, and Károlyi felt himself insufficient to defend the Transdanubian region with his own troops from the Trans-Tisza region, and therefore left the western part of the country shortly afterwards. The appendix to this publication, which corrects earlier errors and inaccuracies in the literature, contains relevant reports from two Viennese newspapers of the period, the *Wienerisches Diarium* and *Der Post-tägliche Mercurius*, with both the original German texts and their Hungarian translations.

Kálmán Mészáros – Csilla Tuza

DIE STREIFZÜGE VON KURUZENGENERAL SÁNDOR KÁROLYI

VOR WIEN. TEIL 1.

21–22. März 1704

(Resümee)

Der Kuruzengeneral Sándor Károlyi führte mehrere erfolgreiche Streifzüge nach Niederösterreich durch und erreichte dreimal den Stadtrand von Wien. Die ungarische und österreichische Militärgeschichtsschreibung hat sich bereits teilweise mit diesen Streifzügen befasst, aber bei der Zusammenstellung von Károlyis Reiseroute als General wurde deutlich, dass die genaue Route und der Zeitpunkt dieser Raubzüge aufgrund des Mangels an detaillierten Quellen nicht zufriedenstellend geklärt werden konnten. So wird Károlyis Streifzug am 21. März 1704 in seiner Autobiografie einen Tag früher erwähnt und von der späteren Literatur übernommen, obwohl aus Károlyis eigenem Bericht an Fürst Ferenc II. Rákóczi vom 25. März und aus den Quellen in Wien klar hervorgeht, dass das Ablenkungsmanöver am Karsamstag und nicht am Karfreitag stattfand. Károlyi machte sich von Eisenstadt aus auf den Weg nach Schwechat, um einen Angriff des kaiserlichen Generalissimus, Marschall Siegbert Heister, der in Ebenfurt stationiert war, zu verhindern. Die erfolgreiche Operation (Überfall und Brandschatzung von Fische, Schwechat, Zwölfaxing, Mannswörth, Himberg usw.) erwies sich jedoch als zu spät, da Heister am selben Tag, an dem Károlyi und die Kavallerie vor Wien marschierten, einen Angriff auf das Hauptquartier der Kuruzen am Neusiedler See startete. Der Oberbefehlshaber der Kuruzen, der am Nachmittag des 22. nach Neusiedl am See zurückgekehrt war, sah sich mit der Tatsache konfrontiert, dass das kaiserliche Hauptheer in seiner Abwesenheit die Kuruzen-Infanterie aus Eisenstadt zurückgedrängt und sie dann bei Purbach am Neusiedler See eingeholt und besiegt hatte. (In der früheren Literatur wurde auch das Datum der Schlacht bei Purbach am Neusiedler See falsch angegeben, aber die jetzt untersuchten Quellen stellen nun klar, dass sie am 22. März und nicht am 21. März stattgefunden hat).

Károlyi versuchte zwar, die verfolgenden kaiserlichen Truppen zu bekämpfen, doch die lockere Disziplin seiner eigenen Truppen und die Langsamkeit der Verfolger veranlassten ihn schließlich zum Rückzug. Mit einigen Stunden Vorsprung gelang es ihm, Pápa zu erreichen, wohin ihm die Truppen Heisters nicht mehr folgten. Eine interessante Episode während des Rückzugs war die Belagerung der Kirchenburg von Gols, in die sich ein Teil der aus Purbach am Neusiedler See geflohenen kuruzischen Infanterie geflüchtet hatte und sich zu verteidigen versuchte – ohne Erfolg. Károlyis geschickt ausgeführte Aktion, die die Umgebung Wiens und die Kaiserstadt selbst in Angst und Schrecken versetzte, war daher wirkungslos, während sich der gleichzeitig gestartete Gegenangriff Heisters als überwältigend erwies, weil die lokalen Kuruzen-Kräfte zerstreut wurden und Károlyi sich nicht in der Lage sah, den transdanubischen Raum mit seinen eigenen transdanubischen Truppen zu verteidigen, und daher den Landesteil kurz darauf verließ. Der Anhang zu dieser Publikation, der frühere Fehler und Ungenauigkeiten in der Literatur korrigiert, enthält einschlägige Berichte aus zwei Wiener Zeitungen derselben Zeit, dem *Wienerischen Diarium* und *Dem Post-täglichen Mercurius*, mit deutschem Originaltext und ungarischer Übersetzung.

Kálmán Mészáros – Csilla Tuza

LES INCURSIONS DU GÉNÉRAL KURUC SÁNDOR KÁROLYI
EN AVAL DE VIENNE I.

21–22 mars 1704

(Résumé)

Le général kuruc Sándor Károlyi a mené plusieurs incursions réussies en Basse-Autriche, atteignant à trois reprises les faubourgs de Vienne. L'historiographie militaire hongroise et autrichienne a déjà traité ces actions, mais en reconstituant l'itinéraire du général Károlyi, il est apparu que même les dates et l'itinéraire précis de ces incursions n'ont pu être déterminés de manière satisfaisante en raison du manque de sources détaillées. Par exemple, l'incursion lancée par Károlyi le 21 mars 1704 est avancée d'un jour dans son autobiographie et cette date a été reprise par la littérature plus tard, alors que le rapport du 25 mars de Károlyi destiné au prince François II Rákóczi et les sources viennoises indiquent clairement que l'opération de diversion a eu lieu le Samedi saint et non le Vendredi saint. Károlyi est parti de Kismarton (Eisenstadt) vers Schwechat dans le but d'empêcher une attaque du maréchal Siegbert Heister, généralissime impérial en garnison à Ebenfurt. L'opération réussie (pillage et incendies de Fischa, Schwechat, Zwölfaxing, Mannswörth, Himberg, etc.) s'est toutefois avérée trop tardive, car Heister a lancé une attaque contre le quartier général des Kurucs près du lac Fertő le jour même où Károlyi et la cavalerie sont arrivés en aval de Vienne. Le commandant en chef kuruc, qui est retourné à Nezsider (Neusiedl am See) dans l'après-midi du 22 fut confronté au fait qu'en son absence, l'armée impériale avait chassé l'infanterie kuruc de Kismarton avant de la rattraper et vaincre à Feketeváros (Purbach am Neusiedler See). (Les publications précédentes ont également mal identifié la date de la bataille de Feketeváros, mais les sources récemment examinées révèlent clairement qu'elle a eu lieu le 22 mars et non le 21).

Bien que Károlyi ait tenté de combattre les troupes impériales qui le poursuivaient, le manque de discipline de ses propres troupes et la lenteur de ses poursuivants l'ont amené à battre en retraite. Profitant de ses quelques heures d'avance, il a réussi à atteindre Pápa où les troupes de Heister ne l'ont pas suivi. Le siège de l'église fortifiée de Gálos (Gols) constitue un épisode militaire intéressant de la retraite : après s'être enfuie de Feketeváros, une partie de l'infanterie kuruc s'est réfugiée dans l'église et a tenté de se défendre, mais sans succès. L'action habilement menée par Károlyi, qui a terrifié les environs de Vienne et la ville impériale elle-même fut donc inefficace, tandis que la contre-attaque de Heister, lancée au même moment, s'est avérée écrasante, car les forces kuruc locales étaient dispersées. Károlyi ne se sentant pas en mesure de défendre la Transdanubie avec ses propres troupes issues de l'Est du pays a quitté cette région peu de temps après. L'annexe de cette publication rectifiant les erreurs et les inexactitudes précédentes de la littérature spécialisée contient les rapports pertinents de deux journaux viennois d'époque, le *Wienerisches Diarium* et le *Der Post-tägliche Mercurius* avec le texte original allemand et sa traduction en hongrois.

Калман Месарош – Чилла Туза

НАБЕГИ КУРУЦКОГО ГЕНЕРАЛА ШАНДОРА КАРОЙИ ПОД ВЕНОЙ I.

21–22-ое марта 1704 г.

(Резюме)

Куруцкий генерал Шандор Каройи несколько раз совершал успешные набеги на Нижнюю Австрию, трижды он достиг до самих окраин Вены. Венгерская и австрийская военная историография частично уже обработала эти акции, но при составлении военного путеводителя военачальника Каройи выяснилось, что из-за отсутствия подробных источников точный маршрут и время этих набегов не могут быть удовлетворительно выяснены. Набег Каройи, предпринятый 21-ого марта 1704-ого года, например, появляется в его автобиографии на день раньше, и следующая позднее спецлитература обычно принимает это, хотя сам Каройи в своём докладе князю П. Ференц Ракоци от 25-ого марта и венские источники также однозначно дают понять, что диверсионное военное действие произошло не в Страстную пятницу, а в Великую субботу. Каройи отправился из Кишмартона (Айзенштадт) в Швехат с целью предотвратить нападение маршала Зигберта Хейстера, императорского главнокомандующего, дислоцированного в Эбенфурте. Однако успешно проведенная акция (грабеж и сожжение Фиши, Швехата, Цвельфаксинга, Маннсвёрта, Химберга и т. д.) оказалась запоздалой, так как Хейстер в тот же день предпринял атаку против главного управления куруцов на окраине озера Фертё, когда Каройи выступил с кавалерией под Вену. Куруцкому главнокомандующему, благополучно вернувшемуся во второй половине дня 22-ого в Незидер (Нойзидль-ам-Зее), пришлось столкнуться с тем, что императорская главная армия в его отсутствие вытеснила его из Кишмартона, а затем догнала и разбила пехоту куруцов у Черного города (Пурбах-ам-Нойзидлер-Зее). (Предыдущая спецлитература также ошибочно определяла дату сражения у Чёрного города, из ныне исследуемых источников видно, что оно произошло не 21-ого марта, а 22-ого марта.)

Хотя Каройи пытался принять бой с преследующими его императорскими войсками, но из-за слабой дисциплины своих войск и медлительности преследователей в конце концов решил отступить. Воспользовавшись своим преимуществом в несколько часов, он успешно добрался до Папы, куда команды Хейстера больше уже и не преследовали его. В середине отступления произошел интересный боевой эпизод: осада церковной крепости Гольс (Gols), где укрылась часть куруцкой пехоты, бежавшей из Черного города, и пыталась защититься - безуспешно. Искусно проведенная акция Каройи, терроризировавшая окрестности Вены и сам имперский город, была поэтому нерезультативной, а начатая одновременно контратака Хейстера оказалась подавляющей, поскольку местные военные силы куруцов были рассеяны, а Каройи чувствовал, что он со своими собственными войсками из Задунайского края недостаточен для защиты Задунайского края, поэтому вскоре после этого некоторое время спустя он покинул эту часть страны. Исправления предыдущих ошибок и неточностей в спецлитературе можно прочесть в приложении соответствующие отчеты двух современных венских газет, *Wienerisches Diarium* и *Der Post-tägliche Mercurius*, как на оригинальном немецком языке, так и в венгерском переводе.

Joseph Digi: Vrancsics Pál kapitány portréja, 1748. (Nemzeti portrétár, NPG-78)